

KOVOS LIETUVOS ISTORINĖJE ATMINTYJE: PILIAKALNIAI KAIP „ATMINTIES VIETA“

Dr. Manvydas Vitkūnas
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

ĮVADAS¹

Lietuvoje yra beveik devyni šimtai piliakalnių². Šie kultūros paveldo objektai – išraiškingi kultūrinio kraštovaizdžio akcentai, kadaise buvę reikšmingi kaip fortifikaciniai įrenginiai, įtvirtintų gyvenviečių, pilių, dvarų vietos. Ilgainiui daugelis piliakalnių, naudotų skirtingais ankstyvojo metalų laikotarpio, geležies amžiaus, viduramžių ir naujųjų laikų (kaip dvarvietės) periodais, prarado savo pirminę funkciją. Dalis piliakalnių buvo ariami arba apaugo mišku, kai kurie tapo sodybvietėmis, dar kituose buvo pastatytos bažnyčios, koplyčios, įrengtos kapinės. Tačiau piliakalniai niekada neprarado savo reikšmės tautos istorinėje atmintyje – jie labai dažnai minimi tautosakoje, mitologijoje, vadinami „milžinkapiais“, siejami su praeities didvyrių žygdarbiais, protėvių kovomis, o kartais vietos gyventojų netgi iki šiol laikomi įvairių kariuomenių palikimu.

XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje, tautinio atgimimo ir Lietuvos istorijos žinių sklaidos laikais, į piliakalnius vis dažniau pradėta žiūrėti kaip į protėvių kovų su priešais, šalies laisvės gynimo vietas ir simbolius. Dažniausiai įrengti gražioje gamtinėje aplinkoje, piliakalniai ilgainiui tapo mėgstamais ir puoselėjamais lankytiniais objektais. Plečiantis istoriniams

¹ Autorius už pagalbą rengiant šį straipsnį nuoširdžiai dėkoja kolegoms istorikams doc. dr. Vyteniui Almonaičiui (Vytauto Didžiojo universitetas), prof. dr. Sandrai Grigavičiūtei (Lietuvos edukologijos universitetas), mjr. Gintautui Jakščiui (Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija), dr. Vytautui Jokubauskui (Klaipėdos universitetas), prof. dr. Benediktui Šetkui (Lietuvos edukologijos universitetas) ir doc. dr. Gintautui Zabielai (Klaipėdos universitetas).

² Lietuvos piliakalnių atlasas. T. I–III (sud. Z. Baubonis, G. Zabiela). Vilnius, 2005.

ir archeologiniams tyrimams, plačiajai visuomenei įgyjant vis daugiau istorijos žinių, vis labiau besidomint šalies ir atskirų vietovių praeitimi, piliakalnių, kaip tautai svarbių vietų, samprata palaipsniui ištvirtino jos istorinėje ir kultūrinėje atmintyje. Lietuvoje piliakalniai tapo svarbiomis tautos praeities saugojimo, puoselėjimo, istorinės atminties vietomis.

Kiek metaforišką „atminties vietų“ sąvoką į istoriografiją įvedė ir pagrindė prancūzų istorikas Pjeras Nora (Pierre Nora) XX a. devintajame dešimtmetyje. „Atminties vietos“ – kultūros simboliai, keliantys kolektyvines asociacijas ir turintys telkiamąją kolektyvinės atminties vaizdinių galią. P. Nora „atminties vietomis“ laiko labai įvairius objektus ir reiškinius – žmones, įvykius, daiktus, statinius, knygas, geografinius taškus, heraldinius simbolius, himnus, dainas ir daugelį kitų dalykų, kuriuos supa simbolinė aura ir kurie padeda visuomenei susikurti savo istorijos ir savęs pačios vaizdinį. Svarbu ir tai, kad „atminties vietos“ gali turėti įvairių reikšmių, o jos savo ruožtu – kisti³. 1984–1993 m. buvo išleistas P. Nora sudarytas septynių tomų Prancūzijos „atminties vietų“ rinkinys „Les lieux de memoire“⁴. Šis veikalas susilaukė plataus atgarsio kitose šalyse – Italijoje, Danijoje, Nyderlanduose, Austrijoje, Vokietijoje.

Iki šiol Lietuvoje atlikta nemažai istorinės, kultūrinės, kolektyvinės atminties tyrimų. Šioje srityje bene daugiausia yra nuveikę istorikai Alvydas Nikžentaitis, Rimantas Miknys, Rasa Čepaitienė, Vasilijus Safronovas, Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, sociologė Irena Šutinienė. Su Lietuvos teritorijoje vykusią kovų istorija ir jų „atminties vietomis“ tiesiogiai susiję tik dalis tyrimų. Tarp jų reikia paminėti Dariaus Barono ir D. Mačiulio monografiją apie Pilėnų gynybą ir šio įvyko refleksijas istorinėje atmintyje⁵, D. Mačiulio, Rimvydo Petrausko ir D. Staliūno monografiją apie Žalgirio mūšio vertinimą skirtingų tautų istoriografijoje ir vaizdinį istorinėje atmintyje⁶, D. Staliūno monografiją apie 1863–1864 m. sukilimo atmintį⁷. Lietuvoje taip pat vykdomi platūs mokslinių tyrimų projektai,

³ *Nora P.* Zwischen Geschichte und Gedächtnis. Berlin, 1990, s. 11–26.

⁴ Les lieux de memoire (dir. Pierre Nora). Paris. T. 1 La République (1984); T. 2 La Nation (1986); T. 3 Les France (1992).

⁵ *Baronas D., Mačiulis D.* Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda. Vilnius, 2010.

⁶ *Mačiulis D., Petrauskas R., Staliūnas D.* Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Vilnius, 2012.

⁷ *Staliūnas D.* Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta. Vilnius, 2008.

kurių vienu iš svarbiausių dėmenų yra „atminties vietos“. Lietuvos istorijos institutas 2009–2013 m. įgyvendino projektą „Atminties kultūra Lietuvoje. I dalis“ (vad. A. Nikžentaitis)⁸, o Vilniaus universitetas 2010 m. ėmėsi įgyvendinti projektą „LDK tradicija, vaizdinys ir modernūs tapatumai“ (vad. A. Bumblauskas)⁹, kurių viena iš krypčių tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) „atminties vietų“ tyrimai.

„Atminties vietų“ identifikavimo, klasifikavimo, jų tarpusavio santykio nustatymo būdai gali būti labai įvairūs – dažniausiai tai lemia subjektyvus tyrėjo požiūris, jo pasirinkta tyrimo kryptis.

Piliakalniai, kaip „atminties vietų“ grupė, specialių tyrimų iki šiol nesulaukė. Tam tikrus piliakalnių, kaip paveldo objektų, suvokimo klausimus yra palietęs istorikas Juozas Jurginis¹⁰, kur kas nuodugniau šios sampratos raidą aptaręs archeologas Gintautas Zabiela¹¹.

Šiame straipsnyje į piliakalnius žvelgiama kaip į „atminties vietas“, reprezentuojančias praeityje vykusias kovas už tautos laisvę ir nepriklausomybę ir kitus tautai ir valstybei svarbius istorinius įvykius. Straipsnio tikslas – ištirti ir atskleisti piliakalnių – gamtinio ir kultūrinio landšafto elementų – tapsmą reikšmingomis istorinės atminties vietomis, ypatingą dėmesį skiriant jų turinio ir reikšmės kaitai, istorinės ir kultūrinės atminties raiškos jose formoms įvairiais istorijos laikotarpiais.

Chronologiniai tyrimo rėmai apima XIX a.–XXI a. pradžią. Prioritetas teikiamas 1918–1990 m. laikotarpiui – 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos ir 1940–1990 m. okupacijų periodams.

Atliekant tyrimą siekta išsiaiškinti, kaip paveldo objektai – piliakalniai, kaip tautos atminties vietos, buvo naudojami atkurtos valstybės piliečių (pirmiausia karių, šaulių, moksleivių) istorinei sąmonei ir patriotiškumui ugdyti nepriklausomoje Lietuvos valstybėje 1918–1940 m. ir atgimimo lai-

⁸ Mokslo tyrimo programa *Atminties kultūra Lietuvoje* (I dalis). 2009–2013 m. Prieiga internete: <http://www.istorija.lt/mokslas/mokslines-programos/atminties-kultura-lietuvoje-d-1/> [Tikrinta 2014 m. vasario 5 d.]

⁹ **Bumblauskas A.** LDK ir jos fenomenai – modernųjų tautų „atminties vietos“: didžiųjų ir alternatyviųjų naratyvų vaizdiniai ULB regiono istorinėje kultūroje. Prieiga internete: <http://www.mdl.projektas.vu.lt/wp-content/uploads/2011/11/ldk-atminties-vietu-tyrimu-krypciu-metmenys.pdf> [Tikrinta 2014 m. vasario 5 d.]

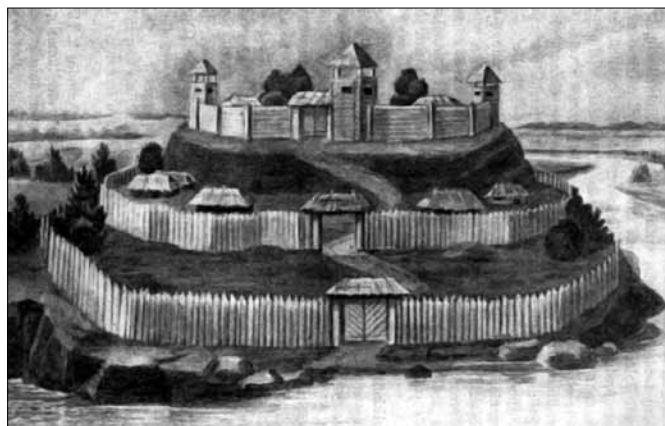
¹⁰ **Jurginis J.** Įvadas // Lietuvos pilys (ats. red. J. Jurginis). Vilnius, 1971, p. 7–10.

¹¹ **Zabiela G.** Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995, p. 17–38.

kotarpiai (1988–1990 m.); kaip per piliakalnius, tam tikras atminties vietas, kuriose vyko istorinės ir kultūrinės atminties raiška, buvo bandoma, pakeitus ar pritaikius prie naujų sąlygų jos turinį, diegti sovietinę kultūrinę atmintį; kaip, net ir sovietizavus piliakalnių kultūrinės atminties turinį, jie Lietuvos inteligentijai tapo kultūrinės rezistencijos vieta.

Pagrindiniai šaltiniai – straipsniai ir žinutės periodinėje spaudoje, nes periodika buvo tam tikrų idėjų, susijusių su piliakalnių svarba tautos istorijai ir kultūrai, sklaidos priemonė. Antra vertus, spaudoje buvo aprašomi nuveikti darbai, įgyvendinami sumanymai, kuriami ideologiniai konstruktai. Dar viena šaltinių grupė – atsiminimai. Taip pat naudojama mokslinė ir populiarioji literatūra.

Šiame straipsnyje tik fragmentiškai, siekiant iliustruoti tam tikrus plačiai paplitusius istorinius vaizdinius, remiamasi grožine literatūra. Neabejotina, kad prozos ir poezijos kūriniai istorine tematika turėjo esminę įtaką piliakalnių vaizdinio formavimuisi ir reikšmės tautos istorijoje suvokimui. Tačiau literatūrinių piliakalnių įtvirtinimo vaizdinių analizė yra veikiau literatūrologinio nei istorinio tyrimo objektas. Kol nebuvo profesionalių piliakalnių archeologinių tyrimų (ne tik kasinėjimų, bet ir profesionalaus piliakalnių formos, pylimų, griovių konstrukcijos vizualinio įvertinimo), nebuvo ir mokslškai pagrįstų piliakalniuose stovėjusių medinių pilių rekonstrukcijų. Bene pirmasis bent iš dalies realistiškas medinių pilių rekonstrukcijas XX a. šeštajame dešimtmetyje pateikė archeologas,

1 pav. Bilionių piliakalnyje stovėjusios medinės pilies rekonstrukcija (autorius – Petras Tarasenka)

karininkas, rašytojas Petras Tarasenko, nors ir jo sukurti rekonstrukcijų piešiniai (1 pav.), kaip pažymi G. Zabiela, labai laisvi¹². Visgi jos buvo kur kas realistiškesnės nei istorijos žinių neturėjusių dailininkų kūriniai.

PILIAKALNIŲ KAIP ISTORINIO PAVELDO SUVOKIMAS

Daugelyje Lietuvos vietovių stūksantys piliakalniai, nuo seno apipinti legendomis, žadino žmonių vaizduotę. Dalis pasakojimų turi racionalų grūdą – piliakalniai vertinti kaip kovų, senovinių įtvirtinimų vietos. Taip pat mitologijoje gausu stebuklingo piliakalnių atsiradimo, antgamtinių jėgų veikimo siužetų. Dar vienas labai plačiai paplitęs naratyvas, taikytas dešimtims piliakalnių, – esą šiuos kalnus „kepurėmis supylė“ įvairių kraštų kariuomenių (prancūzų, švedų, rečiau – rusų, lenkų ir kt.), žygiavusių per Lietuvą, kariai (bene plačiausiai žinomas pavyzdys – „Napoleono kepure“ vadinamas Lepelionių piliakalnis, dab. Prienų r.)¹³.

Reikia turėti galvoje, kad toli gražu ne visi piliakalniai išsiskiria kraštovaizdyje. Dalis mažiau išraiškingų piliakalnių (ypač ankstyvųjų, įrengtų iki I tūkst. vidurio, neretai neaukštų, nuožulniais šlaitais) buvo ariami. Didesnio visuomenės dėmesio dažniau sulaukdavo landšafte labiau išsiskiriantys, išraiškingi, gražios gamtinės aplinkos apsupti vėlyvieji (I tūkst. antrosios pusės – II tūkst. pirmosios pusės) piliakalniai. Kol nebuvo nuodugnesnių piliakalnių mokslinių tyrimų ir informacijos apie jų rezultatus sklaidos visuomenėje, daugelis piliakalnių apskritai buvo laikomi viduramžių epochos palikimu, kovų su kryžiuočiais liudininkais, neįvertinant to, kad skirtingi piliakalniai naudoti ne vienu laiku – vieni buvo įrengiami, kiti – apleidžiami – ir kad vėlyvieji, viduramžius menantys, sudaro

¹² **Zabiela G.** Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995, p. 183; p. 184 perspausdinta P. Tarasenos sukurta medinės pilies rekonstrukcija (187 pav.).

¹³ Taip pat atskiro tyrimo vertas „prancūzkapių“ ir „švedkapių“ toponimų paplitimas. Taip vadinama dešimtys įvairiose Lietuvos vietose esančių pilkapynų, plokštinių kapinynų, senkapių, nieko bendra neturinčių nei su švedų, nei su prancūzų karinių pajėgų veikimu dabartinės Lietuvos teritorijoje.

tik dalį visų piliakalnių.

Piliakalnių kaip istorinio paveldo suvokimas tolydžio keitėsi, priklausomai nuo augančio susidomėjimo jais, jų kilmės ir paskirties interpretavimo, siejimo su konkrečiais istorijos įvykiais ir šios informacijos sklaidos plačiojoje visuomenėje, gyventojų raštingumo. Profesionaliems (ir ne tik) tyrėjams skelbiant informaciją apie piliakalnius, jų istorinę reikšmę ir tyrimų rezultatus ir tuo pat metu vis didesniam skaičiui gyventojų gebant susipažinti su šia informacija, šalia tradicinių vietos pasakojimų apie konkrečius piliakalnius formavosi nauji vaizdiniai ir apibendrintas piliakalnių, kaip istorinio paveldo objektų, protėvių palikimo, senovės kovų vietų, naratyvas. Piliakalnius vis dažniau lankė ir ėmėsi aprašyti ne tik tyrėjai, bet ir kiti šviesuoliai, publicistai. Paminėtini Konstantino Tiškevičiaus, Liudviko Kondratovičiaus – Vladislavo Sirokomlės, Adomo Honorio Kirkoro darbai. Piliakalnių registravimo, kartografavimo, archeologinių tyrimų, jų istorinės reikšmės vertinimo baruose XIX a.–XX a. pradžioje daugiausia nuveikė Eustachijus Tiškevičius, Mykolas Balinskas, Timotiejus Lipinskis, Motiejus Valančius, Jonas Basanavičius, Eduardas Volteris, Fiodoras Pokrovskis, Juozapas Radziukynas, Tadas Daugirdas, Vandalinas Šukevičius, Liudvikas Kšivickis, Vladimiras Kaširskis, Vilius Kalvaitis¹⁴. Šių autorių tyrimų rezultatai buvo paskelbti įvairiomis kalbomis (lenkų, rusų, lietuvių ir kitomis), tačiau dažniausiai buvo prienami tik labiausiai išsilavinusiai, istoriniais tyrimais besidominčiai, specializuotą literatūrą skaitančiai, taigi, labai nedidelei to meto Lietuvos visuomenės daliai.

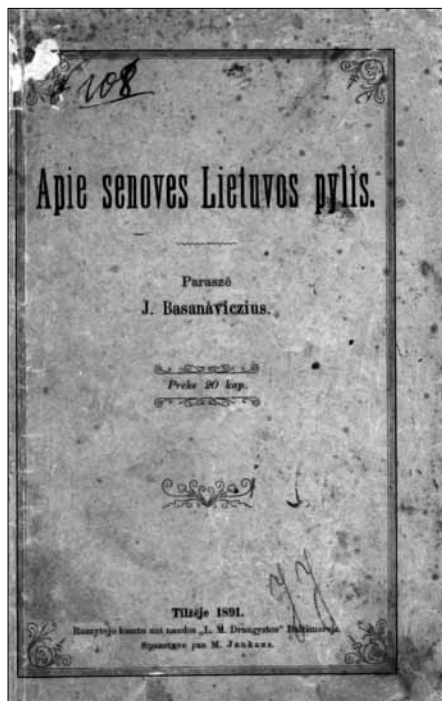
Vienas pirmųjų vis gausėjančiai plačiai skaitančiai visuomenei skirtų, lietuvių kalba paskelbtų darbų apie piliakalnius, kuriame įvertintas tautosakos paveldas ir istoriniai šaltiniai apie piliakalnius, juose stovėjusias medines pilis, buvo 1891 m. pasirodžiusi Jono Basanavičiaus knygelė „Apie senovės lietuvių pilis“ (2 pav.)¹⁵. Šis darbas buvo reikšmingas dėl bendros piliakalnių išvaizdos, taip pat piliakalnių, kaip tautos istorinei atminčiai svarbių objektų, įvertinimo, kai kurių rašytinių šaltinių apibendrinimo ir pateikimo visuomenei. Ypač ryškus J. Basanavičiaus pateikiamas piliakalnių, kaip lietuvių tautos pasididžiavimo vertų vietų, kurias reikia gerbti,

¹⁴ Plati tyrinėjimų apžvalga: **Zabiela G.** Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995, p. 17–25.

¹⁵ **Basanavičius J.** Apie senovės Lietuvos pilis. Tilžė, 1891; **Basanavičius J.** Rinktiniai raštai. Vilnius, 1970, p. 55–101.

saugoti ir prižiūrėti, konstruojamas vaizdinys. Panašu, kad būtent šis tekstas turėjo įtakos daugeliui kitų publikacijų, itin gausiai skelbtų iki XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigos, o autorius tapo kertiniu piliakalnių, kaip gerbtinų, saugotinų tautos istorijos ir dvasinės stiprybės šaltinių, ideologinio konstrukto pagrindu. Be kita ko, J. Basanavičius rašė:

„Kitos tautos turi visokių senovės puikių likučių daugybę, kuriais gėrisi; mes vėl galime gėrėtiesi ir girtiesi vien piliakalniais, supiltais mūsų tėvų rankomis, – tais piliakalniais, kurie ir tolimiausiems vaikų vaikams liudys apie garbingus žilosios senovės lietuvių veikalus! Šiandien mūsų piliakalniai niūkso liūdni, apleisti, daugiausia iš tolo nuo žmonių gyvenimų, laukuose, tarytum mūsų laiko žmonės baidosi ar prisidingi<...> tų senovės liekanų. Apie juos vien girdėsi tūloje vietoje visokias baisias pasakas: tai ant jų naktimis vaidinasi, tai esą juose paslėpti dideli turtai, kuriuos saugojančios piktosios dvasios... Piliakalnių išardymas, kasinėjimas visokias nelaimės atgabenti gali; taip vienam ūkininkui puolę jaučiai, kuriais bandęs piliakalnio lygumėlę knaibyti... Šiandien mūsų širdyse užsiliko vien baimės pajautimas po tų kruvinių veikalų, kurie čia prie tų senovės piliakalnių atsitikę... O kaip čia išveždėjo senovėje? Ant piliakalnių ir už jų volų mūsų prabočiai turėjo visuomet ramiausią vietą. Čia jie meldėsi savo dievams. Čia jie iš viso pavieta suėjimus, arba seimus, laikė, susikalbėdami apie visokius karės reikalus ir apmąstydami apsigynimo būdą. Čionai po dienų dienas sargybos vyrai budėjo, nuo kry-

2 pav. Jono Basanavičiaus knygos „Apie senovės Lietuvos pilyis“ (Tilžė, 1891) viršelis

žiojų plėšimo gyventojus apsaugodami ir apgindami. Čia jau nuo kryžio-
kų gynėsi: čia jau mūsų prabočių kraujas srovėmis tekėjo. Jei įmanytų šitie
liūdni ir nebyli piliakalniai išpasakoti, ką jie yra per tiek metų kraujo bei
visokių baisenybių regėję, ką jie mums pasakytų?! Ar kas galės susilyginti
su mumis ir pasigirti tokiais piliakalniais?! Jei Lietuva iki šiai dienai gyva
dar liko, tuomi mes kalti esame mūsų garbingų prosenių stiprybei bei pra-
žilusiems mūsų piliakalniams... Guodokime <...> tad savo piliakalnius! At-
simindami mūsų senelių veikalus, tą visą kraują, kursai už liuosybę mūsų
tėviškės, mūsų brangios kalbos pralietas tapo, rūpinkimės ir mes, prabočių
paveizdą <...> sekdami, visuomet būti tikrais lietuviais, mylinčiais savo nu-
vargintą tautą, savo žemę ir tą mūsų puikią kalbą!¹⁶

Šioje ilgokoje J. Basanavičiaus teksto citatoje puikiai telpa visas
piliakalnių reikšmės lietuvių tautai ideologinis konstruktas, tautinio
atgimimo žadintojų kurtas XIX a.–XX a. pradžioje ir ėmęs plisti plačiojo-
je visuomenėje. Jam būdingas piliakalnių, kaip tautos istorijai išskirtinai
svarbių objektų, suvokimas, romantizuotas piliakalnio – senosios lietuvių
pilies, kovų, o dažnai ir senojo baltų tikėjimo, pagonių dievų garbinimo
vietos – vaizdinys ir siekis skatinti visuomenę juos saugoti. Toks piliakal-
nių paveikslas labai derėjo XIX a. pabaigoje akivaizdžiai pasireiškusios
lietuvių istorijos mitologizavimo, romantinių istorijos vaizdinių paieškų,
herojinių tautos istorijos epizodų (kovų su kryžiuočiais, Pilėnų, Kauno
pilies gynybos ir t. t.) sureikšminimo, stiprinusio kolektyvinę tapatybę,
telkusio tautą ir tokio svarbaus formuojantis moderniajai lietuvių tautai¹⁷,
kontekste.

Kalbant apie piliakalnius kartais kaip sinonimas buvo vartojamas ir
terminas „milžinkapiai“¹⁸, nors pastarasis žodis visgi dažniau taikomas ka-
pams (pirmiausia – pilkapiams) apibūdinti. Bent dalis piliakalnių nuo seno
turėjo ir tam tikrą sakralinę reikšmę, ant jų buvo statomi kryžiai. Ryškiausias
piliakalnio pavertimo krikščionių sakraline vieta pavyzdys – Kryžių
kalnas (Jurgaičių piliakalnis, dab. Šiaulių r.)¹⁹. Kai kuriuose piliakalniuose

¹⁶ *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai. Vilnius, 1970, p. 100–101.

¹⁷ *Buckley I.* Asmens ir tautos istorijos mitologizacija XIX a. pabaigos lietuvių literatūroje // Česlovo Milošo skaitymai 6. Kaunas, 2013, p. 11.

¹⁸ Lietuvos žinios. 1912 m. gruodžio 7 (20) d., Nr. 189, p. 3.

¹⁹ Šiuo metu kryžiai stovi Didžiųjų Burbiškių piliakalnyje (Telšių r.), Girklių kalne (ki-

buvo įrengtos kapinės, pastatytos koplyčios. Palangos piliakalnyje (Birutės kalne) koplyčia stovėjo nuo XVI a., buvo ne kartą perstatyta (dabartinė iškilo XIX a.).

Kai kurie piliakalniai jau XX a. pradžioje tapo svarbių paminklų vieta. Neabejotinai žymiausias iš jų yra Trijų Kryžių monumentas Kreivajame (kitaip – Plikajame, arba Trijų Kryžių) kalne, Vilniuje (pastatytas 1916 m., nugriautas 1948 m., atstatytas 1989 m.). Šioje vietoje tys kryžiai kankiniais tapusių pranciškonų vienuolių atminimui stovėjo nuo seno, ne kartą buvo atnaujinti, o XX a. pradžioje įrengtas išpūdingas monumentas.

Šiaulių rajone, netoli Kurtuvėnų, 1905 m. balandį minint lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo vienu metų sukaktį, kunigo J. Vizbaro iniciatyva, remiant grafams Pliateriams, ant legendomis apie senovės milžino Anculio kovas su priešais apipinto Girnikų kalno buvo pastatytas paminklas, įrengta aikštelė, suoliukai. Paminklą pašventino kunigas ir rašytojas Juozas Tumas-Vaižgantas, iškilmėse dalyvavo Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Jonas Biliūnas ir kiti žinomi visuomenės veikėjai. Paminklas neiškilo, tačiau 1990 m. čia pastatytas kryžius, šalia jo stovi skulptoriaus Vitalijaus Lukošaičio sukurtas paminklas „Varpinė“. Šalia kalno net sovietmečiu buvo švenčiamos Joninės (Rasos), o dabar kasmet rugsėjo 21 d., minint Saulės mūšio metines – Baltų vienybės dieną, – čia uždegami laužai. Kalno papėdėje yra didelės Pirmojo pasaulinio karo metais žuvusių vokiečių karių kapinės²⁰. Matome įdomų pavyzdį, kaip viename taške sutelktos net kelių epochų ginkluotos kovos ir kultūrinės rezistencijos vietos.

Įdomu, kad nelegalaus spaudos platinimo, kaip neginkluotos rezistencijos, ir piliakalnių siejimo pavyzdžių yra ir daugiau. J. Strazdo 1913 m. sukurtoje pjesėje „Sugrižo“ autorius pavaizdavo „kovą dėl spaudos atgavimo ir tų kovotojų vargus ir pajėgas“. Paskutinis pjesės veiksmas, kur neigiamas herojus, slapta platinančius lietuvišką spaudą kaimynus

taip – Šikšto kalne, Šventakalnyje, Šiaulių r.), Jurgaičių (Kryžių kalno) piliakalnyje (Šiaulių r.), Kreivajame (kitaip – Plikajame, arba Trijų Kryžių, kalne Vilniuje), Krūminių piliakalnyje (Varėnos r.), Kudinų piliakalnyje (Radviliškio r.), Maciuičių piliakalnyje (Klaipėdos r.), Pakalnių piliakalnyje (Utenos r.), Riečių piliakalnyje (Marijampolės r.), Stajėtiškio piliakalnyje (Švenčionių r.), Vaidatonių piliakalnyje (Kėdainių r.).

²⁰ Girnikų piliakalnis. Prieiga internete: http://lt.wikipedia.org/wiki/Girnik%C5%B3_piliakalnis [Tikrinta 2015 m. vasario 10 d.]

žandarams skundęs Juodis, po spaudos draudimo panaikinimo prašo įskųstų žmonių atleidimo, vyksta naktį ant piliakalnio²¹. Autorius akivaizdžiai siekia sustiprinti kūrinio įtaigą žiūrovui, atomazgą perkeldamas į iškilią, tautiškai susipratusiam lietuviui svarbią vietą.

Nemažai piliakalnių nuo seno buvo mėgstamos vakaronių, gegužinių vietos. Iki pat Pirmojo pasaulinio karo pabaigos ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo daugelis jų dar nebuvo tapę reikšmingomis viešų renginių, patriotinių iškilmų erdvėmis. Piliakalniai visuomenės sąmonę labiau veikė kaip apibendrintas romantizuotas istorinis vaizdinys, kolektyvinės atminties vieta. Antra vertus, kylantis susidomėjimas piliakalniais skatino rūpintis jų išsaugojimu, apsauga nuo ardymo, nelegalių kasinėjimų²². Jau XIX a. pab.–XX a. pr. buvo padėtas pamatas piliakalnių, kaip gerbtinos ir saugotinos paveldo vertybės, sampratai Lietuvos visuomenėje įtvirtinti. Tačiau visuotinai piliakalnių istorinė reikšmė ir kultūrinė vertė pradėta suvokti tik Lietuvai atkūrus nepriklausomybę.

PILIAKALNIAI 1918–1940 M. LIETUVOS KULTŪRINIAME IR IDEOLOGINIAME KRAŠTOVAIZDYJE

1918 m. vasario 16 d. paskelbus, kad atkuriamą Lietuvos valstybę, ir keletą metų trukusiose Nepriklausomybės kovose apgynus šalies laisvę, labai reikėjo visuomenę telkiančių, senosios ir atkurtos Lietuvos valstybės sąsajas pabrėžiančių simbolių – tautai atmintinų vietų. Šis vaidmuo puikiai tiko plačiai visame krašte pabirusiems, romantiško paslapties šydo gaubiamiems piliakalniams. Žodinė tradicija, labai gabi tarp kaimo žmonių, bylojo, kad dalis piliakalnių „supilti“ svetimų kariuomenių milžinų. Visgi labiau apsišvietusiems žmonėms buvo žinoma tikroji jų kilmė ir funkcijos. Jiems teko spaudoje, mokykliniuose vadovėliuose, viešose paskaitose, per

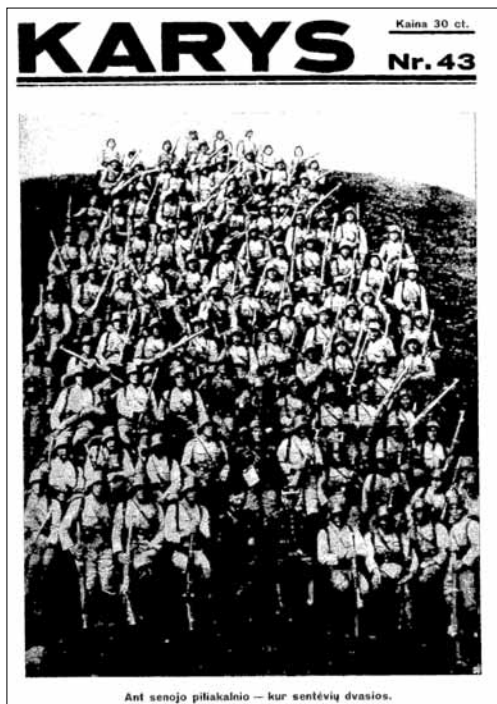
²¹ Trimitas. 1922 m. Nr. 16, p. 30.

²² A. Bulotos kalba dėl Vilniaus Pilies kalno // Lietuvos žinios. 1912 m. balandžio 14 (27) d., Nr. 69, p. 4.

radiją ir švenčių metu sakant kalbas aiškinti žmonėms, kas gi yra tie piliakalniai ir kodėl juos reikia globoti. Skatindamas pažinti ir saugoti šiuos gamtos ir istorijos paminklus, P. Tarasenka 1925 m. rašė: „Per ilgus tautinės kultūros kūrimo ir nepriklausomybės idėjos ugdymo amžius ne kartą keitėsi kovos dėl tautos būties būdai, drauge keitėsi ir piliakalnių rengimas, kas ir buvo priežastim, dėl ko turime jų įvairiausio šiandien pavidalo, nevienokio dydžio, įrengimo ir įvairios būklės. Piliakalnių istorija tai drauge tautos kultūros ir Lietuvos valstybės istorija, ir be platesnio piliakalnių pažinimo negalima yra įsivaizduoti sau, kokiomis tautos pastangomis ir vargu laimėta mūsų dienomis išsaugotoji nepriklausomybė.“²³

Itin greitai (jau 1920–1923 m.) į piliakalnius kaip kovų atminimo vietas dėmesį atkreipė Lietuvos kariuomenės ir Lietuvos šaulių sąjungos atstovai. Karinės spaudos (žurnalų „Karys“ (3 pav.), „Kardas“, „Trimitas“) publikacijos leidžia atsekti, kaip piliakalnių – protėvių kovų vietų, savotiškų istorinės atminties sergėtojų – vaizdinys buvo aktualizuojamas karių, šaulių ir plačiosios visuomenės istorinėje sąmonėje ir veikė jų saviemonę.

Ugdant karius ir šaulius piliakalniams teko svarbus vaidmuo. Piliakalniai buvo simbolis, turintis skatinti tėvynės gynėjų

3 pav. „Ant senojo piliakalnio – kur sentėvių dvasios“ – žurnalo „Karys“ (1930 m. Nr. 43) viršelis

²³ **Tarasenka P.** Lietuvos piliakalniai // Aušros medis (red. L. Gira). Kaunas, 1925, p. 16.

patriotinius jausmus, pasididžiavimą savo tautos praeitimi. Antra vertus, besilankantiems piliakalniuose kariams, šauliams, įvairių karinių mokymų dalyviams buvo galima labai vaizdžiai paaiškinti baltų genčių, viduramžių Lietuvos karių kovos taktikos elementus, supažindinti juos su fortifikacijos ištakomis. Šauliai taip pat tapdavo piliakalnių globėjais, imdavosi juos prižiūrėti, tvarkyti, organizuodavo šventinius renginius.

Piliakalnio kaip metaforiško protėvių stiprybės šaltinio vaizdinys labai dažnai buvo naudojamas patriotizmą skatinančiose publikacijose karinėje periodinėje spaudoje. 1920 m. „Karyje“ buvo išspausdintas Alovės (dab. Alytaus r.) gyventojų („Aloviečių lietuvių“) laiškas, kuriame dėkojama kariams už Lietuvos laisvės gynimą. Laiške, be kita ko, rašoma: „Jei sykį iškėlėte iš Vilniaus piliakalnio surūdijusį Gedimino kalaviją, turime vilties, kad nenuleisite jo ir stipriai laikysite savo rankose, kol galutinai iškovosite Tėvynei laisvės.“²⁴

Ryškus piliakalnio vaizdinio aktualizavimo, sąsajų su ką tik vykusiomis Nepriklausomybės kovomis pavyzdys gali būti 1928 m. „Karyje“ paskelbtas Stasio Butkaus rašinys „Kada balsas iš piliakalnių šaukė“, kuriame piliakalniai ir milžinkapiai įvardyti kaip vietos, kuriose palaidoti senovės karžygiai ir jų karo dainos:

„Visas kraštas, pilnas milžinkapių ir piliakalnių, neleido užmiršti didžios praeities. Iš kiekvieno milžinkapio ir piliakalnio šaukė lietuvių ten gulinčios dvasios nenusiminti ir nenuleisti rankų, neužmiršti didžios praeities ir tikėtis, kad ateis šviesesni laikai. Nuo saulės tekėjimo iki jos laidos dirvoj besiknisančiam lietuviui artojui prieš akis nuolatos stovėjo piliakalniai ir milžinkapiai su savo dvasiomis. O tos dvasios, jų šaukiantys balsai, smigo lietuvių krūtinėn per įvairiausias pasakas ir padavimus.“

Autorius perpasakoja ir vieną kitą padavimą, pavyzdžiui, apie užkeiktą žemaičių kariuomenę, kurią stebuklingai piliakalnyje prie Dubysos aptiko kaimo moterėlė: „Kareiviai ją prašnekino žemaitiškai, kad jų nebijotų, nes jie yra pasiruošę išeiti iš piliakalnio prieš maskolių, mušti juos iš mūsų krašto. Moteriai paklausus, kada jie išeis, tie atsakė tik „greitai“.“²⁵

²⁴ *Aloviečiai lietuvių*. Brangūs karžygiai gediminiečiai // *Karys*. 1920 m. Nr. 44 (76), p. 416.

²⁵ *Butkus S.* Kada balsas iš piliakalnių šaukė // *Karys*. 1928 m. Nr. 8 (456), p. 121–122.

Šis pasakojimas įkvėpė jau kitą kūrėją – dailininką Vilių Jomantą. Jo piešinys „Kelkis, didvyrių žeme!“ buvo išspausdintas 1928 m. velykinio „Kario“ priedo „Prisikėlimas“ viršelyje (4 pav.)²⁶. Čia matome senovės lietuvių kari su šalmu ir skydu, po medžiu pučiantį ragą, piliakalnio šlaitu besileidžiančius karius, arklių velkamus artilerijos pabūklus, riedančius tankus, virš piliakalnio skrendančius lėktuvus. Paveikslas komentare rašoma:

„Minėtam paveiksliui mintis imta iš mūsų pasakų, kuriose seneliai kalbėjo, kad piliakalniuose bei milžinkapiuose yra užkeikta senovės lietuvių kariuomenė. Išmušus kovos valandai, piliakalniai prasivers ir sakytoji kariuomenė išeis kovon Lietuvą iš svetimųjų vergovės vaduoti. Minėtam paveiksle matome: senovės karys trimituoja keltis piliakalniuose užkeiktoms lietuvių dvasioms į kovą. Jos keliasi ir išeina iš piliakalnio, bet išeina jau perėjusios į Nepriklausomos Lietuvos pirmųjų karių – savanorių sielas, kurie, pajutę savy senųjų karžygių dvasią, įkvėpti jų, eina jau šių laikų karo pabūklais vaduoti Tėvynę.“²⁷

Kitame rašinyje, kuris buvo pateiktas kaip „savanorio kūrėjo laiškas jauniausiam broliui kariuomenėje“, taip pat naudojamas iš piliakalnių ir milžinkapių besikeliančių protėvių siužetas: „Rodos, kaip šiandien pame nu, – gyvi Lietuvos karžygiai prisikėlė iš piliakalnių, iš kautynių kalnelių, iš senkapių ir pasirodė man. Pasirodė įvairiausiomis uniformomis, su įvairiausiais ginklais apsiginklavę, bet visi kovojo, garbingai žuvo arba be žinios dingo už Lietuvą, už Lietuvos garbę. Pasirodė, kad jie visi stovėjo tau-

4 pav. „Kelkis, didvyrių žeme!“ – žurnalo „Karys“ priedo „Prisikėlimas“ viršelis (dailininkas – Vilius Jomantas), 1928 m.

²⁶ Prisikėlimas [žurnalo „Karys“ priedas]. 1928 m. balandžio 8 d., p. 1.

²⁷ Kai kurių paveikslų paaiškinimas // Karys. 1928 m. Nr. 15–16 (463–464), p. 286.

tos sargyboje prie to paties Nemuno, prie kurio ir aš stovėjau tą laimingąją naktį, kai Klaipėda grįžo prie Lietuvos, prie kurios ir dabar stovi. <...> Tačiau piliakalniai sudrebėjo, pabudo miegojusi karalaitė ir milžinų dvasios mus lydėjo, kai mes ėjome senovės karių testamentų vykdyti į Radviliškio ir Meškuičių balotus laukus, į Panevėžio, Kupiškio, Kalkūnų, Červonkos ir Dauguvos kautynių vietas, į Jiezną, Kapčiamiestį, Alytų, Širvintas ir Giedraičius supilti naujų piliakalnių savo palikuonims.“²⁸

Tokie vaizdiniai turėjo ne tik stiprinti karių kovos dvasią, skatinti jų patriotinius jausmus, didžiavimąsi praeitimi ir – kas labai svarbu – pabrėžti tiesioginį, nenutrūkstamą ryšį tarp senosios, viduramžių ir naujai atkurtos, Nepriklausomybės kovose apgintos Lietuvos valstybės.

Plėtodami „iš piliakalnių kylančių lietuvių ir žemaičių kariuomenių“ vaizdinį, autoritarinio režimo sąlygomis kai kurie autoriai bandė į jį įvilkti ir tiesiogiai neįvardijamą šalies prezidentą Antaną Smetoną – „vadą“, kuris „prikels piliakalniuose užkeiktąsias kariuomenes, išvaduos kraštą“, ir dabar (1934 m.) toks „vadas“ esą jau yra: „Šiandien pas mus vadas jau nebe sąjonė, nebe pasaka, bet tikrenybė.“²⁹

Karinėje spaudoje buvo paviešinta daug raginimų puoselėti piliakalnius, prižiūrėti šiuos senovės liudininkus, protėvių kovų vietas, rašyti apie piliakalnius kuo daugiau straipsnių. Atsargos vyresnysis puskarininkis Juozas Ambrozaitis 1930 m. rašė:

„Daugelis mano, kad piliakalniai yra tik atmintis ir jų gynėjai jau mummyse nebegyvena. Taip, nebegyvena, bet jų dvasia mummyse gyvena ir gyvena, ir mes, būdami kupini protėvių dvasios, būsim stiprūs ir karingi. <...> Mes atmenam netolimą praeitį, kaip sunku buvo mums apginti nepriklausomybę. Lygiai sunku buvo ir bočiams ginti tėvynę, kai gausingi priešai puldinėjo ją. Todėl mes turime neužmiršti mažiausio piliakalnio, nes kiekvienas piliakalnis yra aplietas bočių krauju ir daug yra priglaudęs jaunų ir narsių galvėlių. Tuo būdu visi piliakalniai turi būti mums bringintini, kaip atmintis, kuri duoda ateičiai stiprybę, ir kaip pamoka, kaip mes turim tėvynę ginti.“

Toliau autorius ragina kitus atsargos karius rašyti straipsnius apie pi-

²⁸ *Kalvėnas J.* Didžiojoje Nemuno ir tautos garbės sargyboje // *Karys*. 1937 m. Nr. 48, p. 1384–1386.

²⁹ *J. R.* Vėliavoms plevėsuojant // *Karys*. 1934 m. Nr. 36, p. 720.

liakalniūs: „Tuo atveju piliakalniūs pažintų ne tik ta apylinkė, bet ir visa Lietuva, ir tuo arčiau prisiriš prie savo tėvynės ir ją labiau pamils. Jaunieji įgytų daugiau karingumo.“³⁰

Karinėje ir bendrojoje spaudoje kartkartėmis buvo publikuojami pasakojimai apie piliakalniūs ir vietoves, kuriose jie yra³¹, taip pat kai kurių piliakalnių nuotraukos. Neretai piliakalniūais laikytos ir piliavietės (pvz., Biržų pilis)³². Taip pat buvo skelbiami raginimai metodiškai rinkti informaciją apie piliakalniūs, nurodoma, kokios būtent žinios (piliakalnio vieta, išvaizda, pavadinimo kilmė, gyventojų pasakojimai ir kiti duomenys) turi būti užrašomi³³. Itin platų ir metodiškai pagrįstą kreipimąsi į šauliūs su išsamiais paaiškinimais, kokie skiriami archeologinių paminklų tipai (piliakalniūai, pilkapiūai („kurganai“), senkapiūai, alkvietės ir kt.) ir kokią informaciją apie juos reikia rinkti, 1924 m. paskelbė P. Tarasenka³⁴.

Piliakalniūai tapo ir daugelio eilėraščių, beletrizuotų istorinių pasakojimų autorių įkvėpimo šaltiniu. Ne vienas jų ieškojo skirtingų kartų kovos simbolikos, beletristiniuose pasakojimuose aprašydamas tikrus ar išgalvotus Nepriklausomybės kovų epizodus, ešą vykusius ant piliakalnių arba šalia jų³⁵.

Pradėjus kariams rengti ekskursijas į istorines Lietuvos vietoves, jų maršrutai neaplenkdavo ir piliakalnių. Tarp svarbiausių lankomų vietų –

³⁰ *Ambrozaitis J.* Mūsų piliakalniūai // *Karys*. 1930 m. Nr. 7, p. 138.

³¹ Būdingesni pavyzdžiai: *Ambrozaitis J.* Kalnėnų piliakalniūai // *Karys*. 1930 m. Nr. 33, p. 648; *Šiožinių Š. J.* Daugailių piliakalnis // *Karys*. 1933 m. Nr. 45, p. 915; Karaliaūs Mindaugo soste // *Karys*. 1934 m. Nr. 36, p. 732; *Šapas L.* Lazdūnėnų piliakalnis // *Karys*. 1930 m. Nr. 32, p. 626; *Šapas L.* Pilaitė // *Karys*. 1930 m. Nr. 32, p. 626; Utenos (Norkūnų) piliakalnio padavimai // *Karys*. 1930 m. Nr. 20, p. 399; *Velička J.* Veliuonos piliakalniūai // *Karys*. 1930 m. Nr. 11, p. 221.

³² *Kapt. Žl.* Gusarai Biržuose – prie savo šefo paminklo // *Karys*. 1931 m. Nr. 28, p. 556–557; *Vitkauskas L.* Vieni vartai į senovės Lietuvos gilumą // *Karys*. 1929 m. Nr. 24, p. 413.

³³ *Laurinaitis J.* Tautosaka ir piliakalniūai // *Karys*. 1921 m. Nr. 50 (134), p. 594; *Senkus J.* Surinkime piliakalnių liekanas // Lietuvos aidas. 1932 m. birželio 30 d., Nr. 145, p. 6; *Senkus J.* Surinkime piliakalnių liekanas // Dienos naujienos. 1933 m. birželio 22 d., Nr. 140, p. 3; *Senkus J.* Surinkime piliakalnių liekanas // *Karys*. 1932 m. Nr. 28, p. 568.

³⁴ *Tarasenka P.* Šauliai, padėkite pažinti Tėvynę! // *Trimitas*. 1921 m. rugpjūčio 7 d., Nr. 199, p. 23–27.

³⁵ *Ašmenskas J.* Bartkus pasakoja // *Karys*. 1938 m. Nr. 47, p. 1365; *P. L. B.* Per mirtį į gyvybę // *Karys*. 1927 m. Nr. 15 (411), p. 137–138.

5 pav.
Gedimino
kapo
piliakalnis
Veliuonoje
XX a.
pradžioje
*Liudviko
Kšivickio
nuotrauka*

Veliuona (5 pav.) ir Seredžius. Šios vietovės prie Nemuno buvo patogios lankyti ir vykstantiems sausumos keliu, ir plaukiantiems garlaiviais Nemunu³⁶. Lietuvai prisijungus Klaipėdos kraštą, pradėtos rengti gausios ekskursijos į Klaipėdą, Kuršių neriją. Pakeliui esančios svarbiausios istorinės vietovės, tokios kaip Seredžius, Veliuona, Jurbarkas, Bitėnai ir šalia jų esantis Rambyno kalnas³⁷, Rusnė, dažniausiai taip pat buvo lankomos, o ten, kur garlavis nestodavo, istoriniai objektai ekskursijų dalyviams pristatomi nuo laivo denio (pavyzdžiui, Ragainės pilis, tuo metu buvusi Vokietijos teritorijoje). Ekskursijos garlaiviais buvo gerai parengtos, kartu vykdavo lydintys karininkai, lektoriai, kartais kartu plaukdavo ir grodavo orkestras.

Mokomosios pažintinės ekskursijos buvo organizuojamos ir kariuomenėje vykusių specializuotų karinio rengimo kursų dalyviams – mokytojams. 1930 ir 1931 m. surengtų kursų dalyviams apie Veliuoną (Veliuonos piliakalnius ir Veliuonos Pilaites – buvusios kryžiuočių pilies vietą) ir Seredžių pasakojo kartu vykstantis karininkas, archeologas ir rašytojas Petras Tarasenka³⁸. Šių ekskursijų tikslas buvo ne tik supažindinti pedagogus su

³⁶ S. N. [*Narušis S.*] Karių ekskursija į pajūrį // *Karys*. 1936 m. Nr. 22, p. 515; S. N. [*Narušis S.*] Karių ekskursija į gražųjį pajūrį // *Karys*. 1936 m. Nr. 20, p. 546; *Narušis S.* Vėl karių ekskursija į pajūrį // *Karys*. 1937 m. Nr. 26, p. 716–717.

³⁷ Šiame straipsnyje ne kartą minimas Rambyno kalnas laikytinas ne piliakalniu, o alkalniu. Rambyno piliakalnis, kuriame stovėjo skalvių pilis Ramigė, buvo šalia. Jis XIX a. buvo nuplautas Nemuno.

³⁸ *Daukas P.* Kariško parengimo mokytojų ekskursija į Veliuoną // *Karys*. 1930 m. Nr. 32, p. 693–694; Mokytojų ekskursija // *Karys*. 1931 m. Nr. 31, p. 614–615.

žymiomis Lietuvos istorinėmis vietovėmis, kovų istorija, bet ir išmokyti juos organizuoti panašius renginius ir įgytas žinias perteikti moksleiviams.

Ekskursijų maršrutai driekėsi ir į kitas istorines Lietuvos vietas. Pavyzdžiui, 1937 m. Priešlėktuvinės apsaugos rinktinės kariai buvo nuvykę prie Birštono, Punios ir Merkinės piliakalnių, demarkacijos linijos, į jos kontrolės punktus, apžiūrėjo A. Juozapavičiaus kapą ir tiltą Alytuje, lankėsi Birštono kurorte³⁹.

Įspūdinga ekskursija į Medvėgalio piliakalnį 1924 m. buvo surengta Varniuose dislokuotos Drausmės kuopos kariams. Atvyko ir kuopos karininkai, vietos parapijos kunigas, grojo orkestras. Kunigas, Varnių įgulos kapelionas Antanas Juozapavičius papasakojo Žemaitijos ir Medvėgalio piliakalnio istoriją, kuopos vadas savo patriotinėje kalboje apie praeities pažinimo svarbą nūdienos Lietuvos kariams, be kita ko, pasakė: „Mes šiandien atėjome į tą garbingą ir reikšmingą vietą ne linksintis ir džiaugtis, bet atėjome, kad įgautume daugiau gyvybingumo, daugiau pasiryžimo ir ištvermės, kad mus šisai senas Lietuvos piliakalnis užgrūdytų ir išmokintų, kaip reikia dirbti ir mylėti savo tėvynę.“ Taip pat buvo akcentuotas siekis atgauti Vilnių⁴⁰.

Kartais istorinių vietovių lankymas tapdavo ir karinių mokymų dalimi. 1-ojo husarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos pulko kariai karinių mokymų metu apžiūrėdavo ir istorines vietas (Veliuoną, Raudonę, Upytės piliakalnį (Čičinsko kalną) ir kt.), buvo supažindinami su „pulko šefo“ Jonušo Radvilos biografija⁴¹, lankydavosi vienoje svarbiausių buvusių Radvilų valdų Lietuvoje – Biržuose⁴².

Karių supažindinimas su svarbiausiais Lietuvos istorijos faktais, istorinėmis vietovėmis (tarp jų – ir piliakalniais) buvo įtrauktas ir į jų ugdymo programas. 1926 m. viena iš būtinų pokalbių su kareiviais temų buvo „Lietuvos piliakalniai, alkakalniai ir milžinkapiai“⁴³, o kaip metodinė priemonė

³⁹ *Pusk. Mažrimas*. Priešlėktuvininkų ekskursija į pademarklinijį ir Pietų Lietuvą // *Karys*. 1937 m. Nr. 36, p. 1007–1008. Įdomi detalė – Punios piliakalnyje ekskursijos dalyviams iš vietos gyventojų pavyko nusipirkti čia rastų senovinių monetų.

⁴⁰ *Povilaitis K.* Drausmės kuopos ekskursija // *Karys*. 1924 m. Nr. 33 (273), p. 272–273.

⁴¹ *Husz. Ar.* Nevėžio ir Lėvenio krantais // *Karys*. 1931 m. Nr. 31, p. 620–621.

⁴² Gusarai Biržuose – prie savo šefo paminklo // *Karys*. 1931 m. Nr. 28, p. 556–557.

⁴³ *Ažubalis A., Kazlauskaitė-Markelienė R., Petrauskaitė A., Puzinavičius B., Žigaras F.* Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940). Vilnius, 2007, p. 301.

rekomenduojama P. Tarasenkos knyga „Gimtoji senovė“⁴⁴. 1927 m. karių švietimo programoje viena iš privalomųjų paskaitų temų buvo „Senovės lietuvių kultūra: raštų liudijimai, iškasenos, piliakalniai“⁴⁵.

Daug dėmesio piliakalniams buvo skiriama ir kaimyninėje Latvijoje. Supažindinimas su šalies piliakalnių istorija įtrauktas ir į Latvijos kariuomenės karių ugdymo programas. Paskaitų ciklo „Latvija ir latviai“ antrosios paskaitos tema „Latvių piliakalniai“ buvo parengta žymaus latvių archeologo, piliakalnių tyrėjo Francio Baluodžio. Latvių kariams buvo demonstruojamas dokumentinis filmas apie piliakalnius⁴⁶.

1928 m. parengtame metodiniame leidinyje „Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai nuo seniausių laikų. I d.“ apžvelgiama baltų genčių ir viduramžių Lietuvos karyba. Išskirtinis dėmesys skirtas piliakalniams, pateiktas jų sąrašas. Vienas iš leidinio bendraautorių buvo P. Tarasenska⁴⁷.

Itin daug dėmesio piliakalnių priežiūrai tarpukariu skyrė Šaulių sąjunga, savo veiklą pradėjusi 1919 m. Piliakalniai buvo ir įvairių šaulių būrių treniruočių, tradicinių renginių vieta. Jau 1921 m. Šaulių sąjungos žurnale „Trimitas“ pasirodė kelios publikacijos, kuriose raginama saugoti, prižiūrėti piliakalnius ir kitas istorines vietas, rinkti apie juos informaciją⁴⁸. Tada bene pirmą kartą iškelta idėja piliakalnius apsodinti medeliais, organizuoti kitus tvarkybos darbus: „Toks darbas kaip tik ir tinka atlikti bendrai ar tai mokyklų auklėtiniams, ar jaunimo kuopelėms ir šaulių būriams. Kaip būtų gražu, nuėjus jaunuoliams visu būriu su kastuvais ir kitais įrankiais į kuri piliakalnį, pilį ar kitą kurią žymią istorinę ar šiaip dailią vietą, pasidarbuoti jos pagerinimui: apsodinti medžiais, nuvalyti, aptverti ir kit.“⁴⁹

Ilgainiui šaulių rūpestis kultūros ir gamtos vertybėmis įformintas teisiškai. 1921 m. išleistame „Šaulių vadove“⁵⁰ rūpinimasis piliakalniais kaip

⁴⁴ **Tarasenka P.** Gimtoji senovė (ieškojimas, pažinimas ir apsaugojimas). Šiauliai, 1925.

⁴⁵ 1927 m. karių švietimas ir kultūros darbas // *Karys*. 1928 m. Nr. 31 (479), p. 580.

⁴⁶ **L.** Latvijos kariuomenę lavins universiteto profesoriai // *Karys*. 1932 m. Nr. 6, p. 104.

⁴⁷ *Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai nuo seniausių laikų. I d.* (red. pulk. [Jonas Asevičius-]Acukas). Kaunas, 1928.

⁴⁸ **V. Č.nas.** Saugokime praeities liekanas // *Trimitas*, 1921 m. Nr. 19, p. 20–22; **V. R.nis.** Lietuvos praeities liekanos laukuose // *Trimitas*, 1921 m. Nr. 28, p. 23–27.

⁴⁹ **V. Č.nas.** Saugokime praeities liekanas // *Trimitas*, 1921 m. Nr. 19, p. 21.

⁵⁰ *Šaulių vadovas*. Kaunas, 1921.

vienas iš šaulių veiklos barų dar nebuvo įvardytas, o 1935 m. paskelbtame Šaulių sąjungos statute, 12 straipsnio 79 paragrafe, jau aiškiai nurodyta, kad šaulių būrių tarybos „globoja senosios lietuvių kultūros liekanas: piliakalnius, istorinius ir gamtos paminklus“⁵¹. Šaulių sąjungos vado nurodymu rinktinių vadai privalėjo sąjungos štabui pateikti informaciją apie rinktinės veiklos zonoje esančius piliakalnius, kitus istorinius ir gamtos paminklus, nurodant jų pavadinimus, trumpas istorijos žinias, informuojant, kas šiuo metu rūpinasi šių objektų apsauga, tvarkymu, apibūdinant objektų būklę⁵².

1921–1923 m. prasidėjo iki pat Lietuvos okupacijos 1940 m. trukęs piliakalnių priežiūros vėjus, kuriame šauliai reišėsi itin aktyviai: tvarkė piliakalnius, rengė juose suoliukus, sodino medelius. Šiuolaikinės paveldosaugos požiūriu, medžių sodinimas piliakalniuose buvo žalingas, ardan-tis kultūrinį sluoksnį, tačiau tuo metu tokias akcijas rengė žmonės siekė kilnių tikslų. Šauliai medeliais apsodino Veprių piliakalnį⁵³ (šiuo metu jis laikomas senąja dvarvieta), Kupiškio⁵⁴, Utenos (Narkūnų)⁵⁵ ir daugelį kitų piliakalnių.

Kartais sodinukais buvo pamirštama pasirūpinti. Pavyzdžiui, Sere-džiaus piliakalnyje pasodintus medelius suniokojo besiganantys gyvu-liai – esą juos prižiūrėjo „tik ant kalno besiganančios ožkos ir karvės“⁵⁶. Palaidi gyvuliai ir piktavaliai 1923 m. Žagarėje nusiaubė ir ant piliakalnio (Žvelgaičio kalno) pasodintus medelius⁵⁷.

Kai kurie reguliariosios kariuomenės daliniai kartais taip pat imdavosi bent epizodiškai globoti vieną kitą piliakalnį, sodindavo juose medelius (tačiau tai visada buvo pirmiausia šaulių, o ne reguliariosios kariuomenės karių veiklos baras). 6-ojo Pilėnų kunigaikščio Margio pėstininkų pulko kariai Punios piliakalnyje, kuriame kai kurie autoriai lokalizuoja Pilėnų

⁵¹ Šaulių sąjungos įstatymas ir statutas. Kaunas, 1936, p. 38.

⁵² Žinios apie piliakalnius, istorinius ir gamtos paminklus // Trimitas. 1936 m. Nr. 24, p. 552.

⁵³ Karys. 1932 m. Nr. 26, p. 519.

⁵⁴ **Vaivada J. S.** Kupiškis // Trimitas. 1924 m. liepos 6 d., Nr. 212, p. 26.

⁵⁵ Utenos šauliai sutvarkė Utenio piliakalnį // Karys. 1940 m. Nr. 21, p. 561; **A. V. Ute-na** // Trimitas. 1940 m. Nr. 21, p. 525.

⁵⁶ **Apuokas.** Serežius // Trimitas. 1924 m. rugpjūčio 14 d., Nr. 200, p. 25.

⁵⁷ **Sakalėlis.** Žagarė // Trimitas. 1926 m. Nr. 38, p. 1234.

pilį, buvo pasodinę medelį. Tačiau, atrodo, šis piliakalnis jų buvo paliktas likimo valiai, nes spaudoje pasirodė raginimų labiau rūpintis apleistu, Nemuno plaunamu piliakalniu ne tik šauliams, bet ir šio pulko kariams – juk „tai jų šefo piliakalnis“⁵⁸. 1933 m. kariai vėl tvarkė piliakalnį, ant jo pastatė paminklinį kryžių, kurį pašventino kunigas ir rašytojas Juozas Tumas-Vaižgantas. 1936 m. ruošiantis 600 m. Pilėnų tragiškos kovos metinėms buvo išpirkta piliakalnio žemė, nukeltos trys sodybos su pastatais⁵⁹.

Medelių sodinimo talkas dažnai buvo bandoma paversti didesnio masto renginiais, telkiančiais ne tik šaulius, bet ir vietos bendruomenę. Tokio tipo šventės, kurioje dalyvavo ir vietos gyventojai, moksleiviai, aprašymą randame 1923 m. „Trimate“: „Pašventupis, Pakuonio valsč. [Pašventupys dab. Prienų r. – M. V.]. <...> Pašventupio kaime buvo rengiama iškilmės pagerbti Pašventupio Piliakalnį gegužės 1 d. ir juos apšodinti medeliais. Nepaisant lytingo oro, iškilmėsna susirinko apščiai žmonių; šaulių pirmininkui Marčiulioniui vedant, nukeliauta buvo link Piliakalnio. Dauguma nešė medelius sodinti; keturios mokinės, baltai apsirengusios, kaip senovės vaidelytės, šaulių apsuptos, nešė laisvės ažuolą, kuris buvo pasodintas ant pačios viršūnės Piliakalnio. Užlipus ant Piliakalnio, kalbėjo šaulių pirmininkas dr. Marčiulionis ir kiti šauliai, nurodydami, kaip reikia gerbti senovės piliakalnius, kokią didelę svarbą turėję jie bočiams senovėj; kaip reikia švęsti gegužės 1 d. ir sodyti laisvės medį kiekvienam ir sergėti, kad neprazūtų taip gražus lietuvių papratimas sodyti medelius. Pagiedojus Tautos Himną ir pasodinus visus medelius, iškilmų visi dalyviai nužygiavo į senovės kapinyną pagerbti bočių kaulus. Pasakius trumpą prakalbą, nes lyti pradėjo, ir kai kuriems nuriedėjus per veidą ašarai vienai kitai, minia parėjo pas gerb. Marčiulionį, kurio kluone buvo surengta scena ir tapo suvaidinta „Senovės Kariai““⁶⁰

Reikia atkreipti dėmesį, kad tekste piliakalniui, kaip protėvių palikimui, demonstruojama ypatinga pagarba: netgi žodis „piliakalnis“ rašomas didžiąja raide. Šventės metu pagerbiamas ne tik piliakalnis, bet ir senka-

⁵⁸ *Pilietis – Svečias*. Punia // Karys. 1932 m. Nr. 11, p. 225.

⁵⁹ Punios piliakalnio istorija. *Prieiga internete*: <http://punia.puslapiai.lt/?p=5> [Tikrinta 2015 m. kovo 3 d.]

⁶⁰ *Būrio narys*. Pašventupis, Pakuonio valsč. // Trimitas. 1923 m. birželio 14 d., Nr. 143, p. 28.

pis – protėvių kapai.

Gegužės 1 d. medeliams sodinti pasirinkta neatsitiktinai. Būtent šią dieną įvairias visuomenines organizacijas, miestų, miestelių ir kaimų gyventojus tai ragino daryti Lietuvai pagražinti draugija. Buvo platinami specialūs skelbimai⁶¹.

Šaulių sąjungos ir kitų visuomeninių organizacijų narių, taip pat pavienių asmenų siekį apšodinti piliakalnius medžiais iš dalies galima sieti ir su Lietuvoje tarpukariu vykusiu medžių sodinimo sąjūdžiu, kurio tikslai buvo gražinti aplinką, atkurti šalies miškus po drastiškų kirtimų Pirmojo pasaulinio karo metais (šauliams netgi sąjungos vado įsakymuose nurodyta dalyvauti medžių sodinimo akcijose)⁶², tačiau pagrindinė idėja buvo siekti saugoti ir puoselėti su protėvių žygiais ir kovomis susijusias vietas. Piliakalniais buvo didžiuojamasi, juose ieškoma sąsajų su protėviais. Kai kurie šaulių būriai buvo pavadinti piliakalnių vardais. Štai Kretingos apskrityje, Dimitrave, veikęs būrys 1939 m. buvo pavadintas Negarbos piliakalnio šaulių būriu⁶³, o Ukmergėje suburtas Piliakalnio šaulių būrys⁶⁴.

Utenos apskrityje Pakalnių piliakalnį globojo Pakalnių šaulių būrys. 1918 m. ar 1920 m. ant piliakalnio buvo pastatytas paminklinis kryžius su užrašu „Dieve, gink Lietuvą“. Prie šio kryžiaus šauliai organizuodavo įvairius renginius, šventinius minėjimus⁶⁵. Mėgstama vietos šaulių vieta buvo ir Vosgėlių (dab. Utenos r.) piliakalnis, kur geru oru buvo renkamasi skaityti spaudos⁶⁶.

Šauliams rodant vis daugiau iniciatyvos rūpintis piliakalniais, kai kurie

⁶¹ Lietuvai pagražinti draugijos kvietimas. Lietuvos medžių sodinimo šventė. Lietuvai pagražinti draugijos Centro valdyba [skelbimas, 1923 m. kovo 15 d.] // Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (toliau – LNMMB), UDK indeksas 061.235:502.3 (474.5) (049); Lietuvai pagražinti draugijos žodis Lietuvos visuomenei! [skelbimas, 1923 m. kovo 15 d.] // LNMMB, UDK indeksas 061.235:502.3 (474.5); Lietuvai pagražinti draugijos kvietimas. Trečioji medžių sodinimo šventė! Lietuvai pagražinti draugijos Centro valdyba [skelbimas, 1925 m. kovo 5 d.] // LNMMB, UDK indeksas 061.235:502.3(474.5) (049).

⁶² Šaulių sąjungos įsakymai ir aplinkraščiai (1935–1939). Kaunas, 1940, p. 13–16.

⁶³ **Gavelis Z.** Negarbos piliakalnio šaulių būrys // *Karys*. 1939 m. Nr. 13, p. 426.

⁶⁴ **Ste-čius A.** Ukmergė // *Trimitas*. 1939 m. Nr. 6, p. 141.

⁶⁵ Dieve, gink Lietuvą // *Karys*. 1939 m. Nr. 58, p. 1472; **Jonas Si-das** // *Utena*. *Trimitas*. 1939 m. Nr. 50, p. 1224.

⁶⁶ Šauliai sportuoja ir mokosi // *Karys*. 1933 m. Nr. 29, p. 594.

jų buvo perimti iš privačių savininkų arba visuomeninių organizacijų ir perduoti Šaulių sąjungos žinion. Veliuonos piliakalniai 1924 m. buvo perduoti Lietuvai pagražinti draugijos globon⁶⁷, o 1931 m. juos perėmė Veliuonos šaulių būrys. Šauliai čia įrengė dvylika suoliukų⁶⁸. Apie 1932–1934 m. Seredžiaus šaulių būrys siekė perimti savo žinion Seredžiaus piliakalnį, kuris vietos gyventojų žydų buvo naudojamas kaip ganykla⁶⁹. Žemosios Panemunės (dab. Šakių r.) piliakalnyje sklypą taip pat buvo gavęs vietos šaulių būrys⁷⁰. Papilės (dab. Akmenės r.) šauliai piliakalnyje įrengė „Nepriklausomybės aikštę“ ir pasodino ažuoliuką⁷¹. Savo žinion šauliai buvo perėmę ir vieną išpūdingiausių Užnemunėje Rudaminos (dab. Lazdijų r.) piliakalnį⁷². Piliakalnius buvo pavesta tvarkyti ir Tytuvėnų (dab. Kelmės r.), Batakių (dab. Tauragės r.), Šilalės ir kitiems šaulių būriams⁷³.

Kiek neįprastu būdu sklypą piliakalnyje įsigijo Menkupių (dab. Kalvarijos sav.) šaulių būrys. Šauliams žemės sklypą su visu piliakalniu nupirko į Kanadą emigravusių kraštiečių Treigių šeima⁷⁴. Neabejotina, kad žemės buvo galima nupirkti ir kitoje vietoje, tačiau parinktas sklypas su piliakalniu – istoriškai ir emociškai svarbi vieta.

Kai kurie šauliai piliakalnių papėdėse arba ant pačių piliakalnių buvo įsirengę mokymo vietas, šaudyklas. Piliakalnių šlaitai už sustatytų taikinių puikiai „sugaudydavo“ skriejančias kulkas, todėl tokiose vietose įrengti šaudyklą buvo patogiu ir saugu. Šauliai šaudyklas buvo įsirengę prie Juodonių (dab. Rokiškio r.)⁷⁵, Jurbarko (Bišpilio)⁷⁶, Paveisininkų (dab. Lazdi-

⁶⁷ Karys. 1924 m. Nr. 47 (287), p. 387.

⁶⁸ *Korespondentas*. Veliuonos šauliai veikia // Karys. 1931 m. Nr. 2, p. 37.

⁶⁹ *Mikulevičius J.* Seredžiaus šaulių būrys veikia // Karys. 1932 m. Nr. 8, p. 164; *Tamulaitis J.* Seredžius – istoriška apylinkė // Trimitas. 1934 m. Nr. 47, p. 916.

⁷⁰ *Aiškutis*. Veiklus būrys // Trimitas. 1931 m. Nr. 18, p. 350.

⁷¹ *Banionis K.* Papilė // Trimitas. 1928 m. Nr. 25, p. 834–835.

⁷² *Mikniškis A.* Pietario herojų žemėje // Darbininkas. 1939 m. rugsėjo 21 d., Nr. 38, p. 9; *Šaulys*. Rudamina // Trimitas. 1924 m. gruodžio 4 d., Nr. 216, p. 27.

⁷³ Radio pusvalandis // Trimitas. 1934 m. Nr. 40, p. 800.

⁷⁴ *Viktoras*. Menkupiai // Trimitas. 1937 m. Nr. 11, p. 260.

⁷⁵ *J. B. Duokiškis* // Trimitas. 1933 m. Nr. 37, p. 735.

⁷⁶ *Rinkt. koresp. M.B.* Jurbarkas // Trimitas. 1928 m. Nr. 41, p. 1340.

jų r.)⁷⁷, Moškėnų (dab. Rokiškio r.)⁷⁸ piliakalnių.

Piliakalniuose – „protėvių stiprybės vietoje“ – vykstantys kariniai mokymai turėjo ir reikšmingą emocinį užtaisą. Būdinga to iliustracija – žinutė apie Liškiavos (dab. Varėnos r.) šaulių veiklą: „Piliakalnis, ta senovės lietuvių tvirtovė, stovi nejudomas niekieno. Daug jis matė: matė senovės lietuvius, kaip ant jo susirinkę traukdavo lenkų terioti, ir mato, kad ir dabar lietuviai dažnai sueina ant jo, bet jau kitokiais tikslais: ginti savo šalį nuo lenkų ir atimti Vilnių. Liškiavos šaulių būrys beveik kas sekmadienis susirenka ant Piliakalnio mokytis ir susirinkti su lenkais kovoje.“⁷⁹

Piliakalniai buvo itin mėgstama šaulių švenčių vieta. Šaulių sąjungos metinė šventė buvo švenčiama birželio 23–24 d., dažnai – kartu su Joninėmis. Tai leisdavo šventę rengti gamtoje, kartu su vietos bendruomenėmis. Gausius vietos gyventojų (pirmiausia jaunimo) susibūrimus buvo stengiamasi panaudoti patriotizmui skatinti. Pavyzdžiui, Ūdrijos (dab. Alytaus r.) šauliai 1923 m. Joninių išvakarėse ant piliakalnio surengė šventinę rikiuotę, pagerbė žuvusius kovose dėl Klaipėdos⁷⁹. Tą patį vakarą Veliuonos šauliai surengė šventinį renginį ant Gedimino kapo piliakalnio Veliuonoje, o vėliau vykusio pasitarimo metu „buvo sumanyta pasodinti ant Gedimino kapo medelį toje vietoje, kur senuose laikuose rusėjo negęstanti ugnis, tą medelį aptverti ir užrašyti atitinkamą parašą“⁸⁰. Didelė tradicinė šventė buvo rengiama ir Alytuje, piliakalnio papėdėje ir ant paties piliakalnio. Čia renginio programa buvo praturtinama šaudymo ir sporto rungtynėmis, plaukiojimu valtimis Nemune, fejerverkais⁸¹. Joninių išvakarėse patriotinės šventės, dalyvaujant šauliams, ant piliakalnių buvo rengiamos ir Utenoje⁸², daugelyje kitų vietovių⁸³.

Kai kuriose šventėse, ypač regioninėse, būdavo labai daug dalyvių.

⁷⁷ *Šaulys*. Seinų šaulių rinktinė // *Karys*. 1930 m. Nr. 23, p. 464.

⁷⁸ Kazliškis // *Trimitas*. 1934 m. Nr. 24, p. 482.

⁷⁹ *A. G. E. Linis*. Liškiava // *Trimitas*. 1926 m. Nr. 26, p. 853.

⁷⁹ *Kovotojas*. Udrija // *Trimitas*. 1923 m. liepos 5 d., Nr. 146, p. 30–31.

⁸⁰ *Špokas*. Veliuona // 1923 m. liepos 5 d., Nr. 146, p. 30.

⁸¹ *Dalyvis*. Alytus // *Trimitas*. 1927 m. Nr. 28, p. 906; *Atmintina diena Alytuje // Dienos naujienos*. 1931 m. liepos 30 d., Nr. 70, p. 3; *P. V.* Tradicinė Alytiškių šventė // *Trimitas*. 1931 m. Nr. 27, p. 532–533.

⁸² *V-as*. Utena // *Trimitas*. 1931 m. Nr. 28, p. 550.

⁸³ Šaulių S-gos 15-os metų sukaktuvės // *Trimitas*. 1934 m. Nr. 27, p. 540.

Tokio renginio pavyzdys galėtų būti Medvėgalio piliakalnyje (dab. Šilalės r.) 1925 m. surengta šventė, kurioje esą dalyvavo net 8 tūkst. žmonių. Apie renginį iš anksto buvo paskelbta spaudoje⁸⁴. Šventės metu vyko šaulių paradas, jį stebėjo krašto apsaugos ministras, Šaulių sąjungos vadovybė. Buvo šventinamos naujų šaulių būrių vėliavos, sakomos kalbos, demonstruojami dokumentiniai filmai (tarp jų – apie Klaipėdos krašto prijungimą), vyko vaisės, vakare buvo uždegti laužai ir šaudomi fejerverkai⁸⁵. Babtų šaulių būrys, pasitelkęs talkon vietos gyventojus, karių teatro trupę ir husarų pulko karių eskadroną, 1937 m. surengė Joninių vakarą – didžiulę misteriją ant Piepalių piliakalnio (dab. Kauno r.) – ir šventę gretimame Žemaitkiemio dvare. Renginio sumanytojas ir įgyvendintojas buvo gen. Vladas Nagevičius. Renginio scenarijuje buvo įmantriai supinti senieji Rusų (Joninių) papročiai ir Lietuvos karo istorija, patriotiniai ir etnografiniai motyvai (vėliavų pakėlimas, himno atlikimas, vainikėlių plukdymas). Buvo pučiami ragai, liepsnojo laužai, vyko vaidinimas. Šventėje dalyvavo ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras, keli ministrai, aukštieji karininkai, būrelis užsienio valstybių (Čekoslovakijos, Italijos, Suomijos, Vokietijos) diplomatų su žmonomis⁸⁶. Šiuo atveju piliakalnis, kaip renginio vieta, Joninės ir Šaulių šventė buvo panaudoti Lietuvos istorijai ir papročiams ne tik savo šalies, bet ir užsienio valstybių atstovams reprezentuoti.

Joninių šventimą visoje Lietuvoje ant piliakalnių, o ten, kur jų nėra, – tiesiog ant aukštesnių kalvų 1925 m. inicijavo ir Lietuvai pagražinti draugija⁸⁷.

Svarbius renginius ant piliakalnių organizuodavo ir okupuoto Vilniaus krašto lietuviai. 1930 m. jubiliejinį Vytauto Didžiojo minėjimą ant piliakalnio surengė Švenčionių lietuvių mokytojai ir moksleiviai⁸⁸. Mažulonyse (dab. Ignalinos r.), piliakalnio pašlaitėje, 1930 m. vietos gyventojų rūpesčiu buvo pastatytas paminklas Vytautui Didžiajam.

⁸⁴ Kvietimas į šaulių šventę // Trimitas. 1925 m. Nr. 21, p. 680.

⁸⁵ *Mitkus J.* Kaltinėnai // Trimitas. 1925 m. Nr. 27, p. 896–897.

⁸⁶ Joninių naktis arba „vainikų“ šventė ant Nevėžio kranto // Lietuvis. 1927 m. liepos 2 d., Nr. 144, p. 3.

⁸⁷ *Kubilius E.* Veliuonos iškilmės // Aušros medis (red. L. Gira). Kaunas, 1925, p. 10–14.

⁸⁸ Iš Vilniaus krašto // Lietuvos aidas. 1930 m. birželio 25 d., Nr. 141, p. 5.

6 pav.
Studentų
korporacijos
„Lietuva“
nariai ant
Liškiavos
piliakalnio
šalia pilies
griuvėsių,
1935 m.

Piliakalniai, suvokiami kaip protėvių kovų ir žūties vietas, kartais buvo specialiai lankomi ir per Vėlines, kaip ir žuvusių karių kapai⁸⁹.

Savo renginius piliakalniuose organizuodavo ir kitos visuomeninės organizacijos. Pavyzdžiui, per Žolinę savo tradicinę šventę ant vietos šaulių būrio globojamo Rudaminos (dab. Lazdijų r.) piliakalnio rengdavo pavasarininkai⁹⁰. Kretingos pavasarininkų šventės vieta tapo Negarbos piliakalnis⁹¹. 1932 m. vasarą ant Apuolės piliakalnio buvo surengtas pavasarininkų kongresas, pastatytas ažuolinis kryžius⁹². Ekskursijas į įvairias istorines vietas, tarp jų ir į piliakalnius, rengdavo ir studentų korporacijos (6 pav.)⁹³.

Rūpestį piliakalniais labai aktyviai demonstravo 1921 m. įsteigta Lietuvai pagražinti draugija. 1922 m. buvo pavišinti draugijos tikslai, tarp kurių kaip vienas svarbiausių nurodytas „istoriniais atminimais brangių

⁸⁹ Vėlinių vakaras Kauno kapinėse // Karys. 1937 m. Nr. 45, p. 1281.

⁹⁰ *Mikniškis A.* Pietario herojų žemėje // Darbininkas. 1939 m. rugsėjo 21 d., Nr. 38, p. 9.

⁹¹ Jaunime, atsigręžk į Kretingą! // Žemaičių prietelius. 1937 m. liepos 11 d., Nr. 27, p. 6.

⁹² Apuolėj „kongresas šoka“ // Diena. 1932 m. liepos 10 d., Nr. 28, p. 2. Įdomi detalė – šis renginys, kuriame dalyvavo ir svečiai iš Italijos, baigėsi skandalu – dėl „antivalstybinių“ prelegentų kalbų policija oficialią renginio dalį nutraukė. Situaciją išgelbėjo orkestras: jam ėmus groti, piliakalnyje prasidėjo šokiai.

⁹³ Lietuvių studentų tautininkų korporacija „Neo-Lithuania“ ir „Jaunoji Lietuva“, „Filiae Lithuaniae“, „Lietuva“, „Herkus Montė“, „Geležinis Vilkas“, „Viltis“, Lietuvių tautinis akademinis sambūris, 1922–1992 / [redakcinė kolegija: Jonas Jurkūnas (pirmininkas) [et. al.]]. Chicago, 1993, p. 61.

vieta – piliakalnių, griuvėsių“ priežiūra, želdinimas⁹⁴. Draugija rūpinosi aplinkos tvarkymu, gamtos ir kultūros paveldo objektų priežiūra, platino skelbimus, žinutes spaudoje, gegužės pradžioje visoje Lietuvoje rengė gamtos dienas⁹⁵, medžių sodinimo šventes. Įvairiose Lietuvos vietose draugijos nariai organizavo kovą dėl Vilniaus ir siekė atgauti okupuotą sostinę simbolizuojančio „Vilniaus medžio“, nepriklausomybės branginimą įkūnijančio „Laisvės medžio“ ir pagarbą Lietuvos praeičiai išreiškiančio „Aušros medžio“ sodinimo akcijas⁹⁶. 1924 m. Lietuvai pagražinti draugija išleido skelbimą, kuriame iškilmingai informavo, jog perima Veliuonos Gedimino kapo piliakalnio priežiūrą, ir paragino šalies gyventojus tvarkyti ir kitus piliakalnius – „brangias istorines liekanas“, rengti Lietuvoje ir išėivijoje teminius vakarus, paskaitas apie Veliuoną, didįjį kunigaikštį Gediminą, rinkti aukas, savanoriškai skirti lėšų Veliuonai tvarkyti⁹⁷.

Po metų, 1925 m. birželio 28 d., Veliuonoje buvo surengtas I tautos suvažiavimas, jame dalyvavo net apie 6 tūkst. žmonių. Vienu iš pagrindinių šventės akcentų tapo paminklo didžiajam kunigaikščiui Gediminui atidengimas Gedimino kapo piliakalnyje ir pamatų didžiajam paminklui Ramybės kalne įrengimas. Į šiuos pamatus buvo įmūryta kapsulė su pergamentu, kuriame buvo priesakai tautai: ant kokių vertybinių pamatų turi stovėti Lietuva, kad nuo šiol Veliuona taptų šventa vieta, kur pasisemti stiprybės į tradicinį tautos suvažiavimą derėtų atvykti kasmet liepos pirmąjį sekmadienį, – patvirtinti 37 visuomeninių organizacijų vadovų ir valstybės atstovų parašais⁹⁸. Kurį laiką buvę Lietuvai pagražinti draugijos globoje, 1931 m. Veliuonos piliakalniai perduoti vietos (Veliuonos) šaulių būrio globon.

⁹⁴ Lietuvai pagražinti draugijos kvietimas // Trimitas. 1922 m. Nr. 16, p. 43–45.

⁹⁵ Lietuvai pagražinti draugijos Centro Valdybos pranešimas // Lietuvis. 1927 m. balandžio 21 d., Nr. 86, p. 4.

⁹⁶ Aušros medis (red. L. Gira). Kaunas, 1925.

⁹⁷ Istorinis įvykis Veliuonoje. Lietuvai pagražinti draugijos Centro valdyba [skelbimas, 1924 m. lapkričio 22 d.] // LNMMB, UDK indeksas 502.8 (474.5), 061.235 (474.5). Taip pat informacija apie piliakalnio perdavimą draugijos globon pasirodė spaudoje. Žr.: Veliuonos piliakalnis // Karys. 1924 m. Nr. 47, p. 387.

⁹⁸ *Baranauskas T., Dingelis J.* Veliuona lietuvių kare su kryžiuočiais. Vilnius, 2007, p. 6–7; *Kubilius E.* Veliuonos iškilmsės // Aušros medis (red. L. Gira). Kaunas, 1925, p. 10–14.

Bendrojo lavinimo mokyklų mokytojai ir moksleiviai piliakalnius ne tik aptardavo per istorijos pamokas, bet ir juose lankydavosi surengus ekskursijas po Lietuvą, sodindavo medelius, dalyvaudavo bendruose su šauliais ir kitomis visuomeninėmis organizacijomis renginiuose. Štai 1930 m. Kauno „Aušros“ gimnazijos moksleiviai kelionės garlaiviu į Jurbarką metu tarp kitų objektų apžiūrėjo ir vietos piliakalnius⁹⁹. Piliakalniai tapo ir skautų rengiamų iškilmingų rikiuočių, vasaros stovyklų, pažintinių ekskursijų objektais¹⁰⁰.

Ir pedagogai buvo supažindinami su piliakalniais, jų svarba šalies istorijai. Apie piliakalnius buvo pasakojama istorijos mokytojams specialių mokymų, pažintinių ekskursijų metu. Pavyzdžiui, 1933 m. gruodžio 27–30 d. Švietimo ministerija surengė aukštesniųjų mokyklų istorijos mokytojams Lietuvos istorijos kursus, jiems vadovavo profesorius Ignas Jonynas. Kursuose dalyvavo apie 100 pedagogų. P. Tarasenko, vienas iš lektorių, skaitė paskaitą apie naujausius archeologinius kasinėjimus Lietuvoje¹⁰¹.

1936 m. Švietimo ministerija organizavo istorijos mokytojams mėnesio trukmės kursus Kaune ir Palangoje. Septynios dienos buvo skirtos ekskursijoms. Joms parinktos istorinės vietos Dzūkijoje (tarp jų – Merkinės, Rudaminos piliakalniai) ir Vakarų Lietuvoje (tarp jų – Rambyno kalnas)¹⁰².

Būta gražių pavyzdžių, kai piliakalnius su meile ir išmone globojo vietos mokytojai ir moksleiviai. Bartkūnų piliakalnyje (dab. Ukmergės r.) „mokytojos Dubendrytės rūpesniu Barkūnų jaunimas 1930 metais viršuje pylimo pastatė kryžių. Bekasant kryžiui duobę buvo rasti žmogaus griaučiai. Žmonės pasakoja, kad kadaise tame piliakalnyje buvusi koplytėlė.<...> Ir dabar piliakalnis daug kieno vadinamas Kopyčkalniu. Mokiniai su mokytoja Dubendryte irstantį šlaitą kiek sutvirtino, vietomis nuklojo velė-

⁹⁹ *Anzelmas*. Pas savo draugus – moksleivius į Jurbarką // *Karys*. 1930 m. Nr. 22, p. 441.

¹⁰⁰ *Alsėdiškis*. Alsėdžių skautų metinė šventė // *Žemaičių balsas*. 1931 m. gegužės 21 d., Nr. 19, p. 2; *Mibro*. Tauragės skautai stovyklavo prie Klaipėdos krašto // *Karys*. 1933 m. Nr. 29, p. 590.

¹⁰¹ Mūsų istorijos mokytojų kursai // *Tautos mokykla*. 1934. Nr. 2, p. 37–38.

¹⁰² *Štuopis P.* Po Dzūkijos piliakalnius // *Tautos mokykla*. 1936. Nr. 14–15, p. 334–336; *Štuopis P.* Istorikai po Žemaitiją // *Tautos mokykla*. 1936. Nr. 16–17, p. 376–378.

7 pav. Bartkūnų piliakalnyje (dab. Ukmergės r.) vietos mokytojos ir moksleivių rūpesčiu 1930 m. pastatytas kryžius ir iš akmenukų ir plytgalių sudėtas Vytis

nomis, kitame šlaite iš akmenų ir plytgalių išdėliojo Vytį¹⁰³. Tikėtina, kad idėja iš akmenukų ir plytgalių išdėlioti Vytį (7 pav.) galėjo būti pasiūlyta kokio nors Lietuvos kariuomenėje tarnavusio kario, mat patriotinės tematikos „mozaikos“ iš akmenų, samanų ir kitų parankinių priemonių karių dažnai buvo įrengiamos stovyklavietėse,

kariniuose poligonuose.

Mokytojai tapo bene svarbiausiais informacijos apie piliakalnius rinkėjais įvairiuose šalies kampeliuose. Valstybės archeologijos komisija iš visos Lietuvos (išskyrus okupuotą Vilniaus kraštą) surinko daugybę anketų ir kitų pranešimų apie paveldo objektus. Ši informacija, šiuo metu esanti Kultūros paveldo centro žinioje, buvo ir lieka labai vertinga archeologams, istorikams, paveldosaugininkams.

Nors tarpukariu Lietuvoje vyko tikras piliakalnių tvarkymo, priežiūros vėjus, neturėtume klaidingai įsivaizduoti, jog visi ar bent daugelis piliakalnių buvo išpuoselėti, šienaujami, apšodinti medeliais. Dalis piliakalnių (ypač ne tokių išraiškingų, esančių atvirose vietose) buvo ariami. Miškų gilumoje arba kitose sunkiau prieinamose paupių vietose esantys piliakalniai buvo apaugę brūzgynais. Ne visada piliakalnius gebėta identifikuoti, atskirti nuo paprastų kalvų.

Kartais apleistų piliakalnių buvo randama ne tik atokiose vietovėse, bet ir miestuose. Štai 1931 m., aprašant Žagarės piliakalnį (Žvelgaičio kalną), atkreiptas dėmesys, kad dalis 1925 m. vietos mokytojų surengtos talkos metu pasodintų medelių palikti be priežiūros, nudžiūvę, išlaužyti piliakalnyje ganomų gyvulių. Žinutės autorius piktinosi: „Čia pasireiškia nedovantinas miestelio inteligentų apsideidimas. Tokiai brangiai savo apylinkės

¹⁰³ Janušytė V. Bartkūnų piliakalnis // Kregždutė. 1934 m. Nr. 6, p. 93–94.

vietai reikia atiduoti nors minimum pagarbos: pasirūpinti, kad nebūtų ant jos ganomi galvijai! Juk stačiai nesuprantama, kaip galima leisti galvijams minti tą vietą, kuri pačių žagariečių per Tautos šventes yra lankoma!¹⁰⁴ 1932 m. atkreiptas dėmesys į prastą Moškėnų piliakalnio būklę¹⁰⁵, o 1933 m. ukmergiškiai spaudoje kandžiai kritikuoti dėl apleisto viduryje miesto stūksančio Ukmergės piliakalnio¹⁰⁶.

1931 m. keltas klausimas dėl nepakankamos Alsėdžių piliakalnio priežiūros – vietos šauliams buvo skirtas sklypas plyname lauke, o piliakalnis tik minimaliai apšodintas, pasodinta šiek tiek medelių¹⁰⁷. Taigi, ne visada pagarbos piliakalniams deklaravimas reiškė nuoširdų rūpestį šiais paveldo objektais.

Patys piliakalniai buvo ir yra praeitį liudijantys paminklai, tačiau kartais ir jie tapdavo naujų paminklų, monumentų statybos vieta. Kai kurie iš jų buvo susiję su konkrečiose vietovėse vykusiomis kovomis, karvedžiais (paminklas Gediminui Veliuonoje). Tačiau piliakalniai, kaip tautos istorinės atminties vietos, buvo naudojami ir įamžinant nebūtinai priešistorės ar viduramžių įvykius. Puikus pavyzdys – dabartiniame Klaipėdos rajone esantis Skomantų piliakalnis. 1928 m. aukščiausioje jo vietoje ūkininkas Pranas Kučinskas pastatė cementinį paminklą (8 pav.) Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dešimtmečio ir Mažosios Lietuvos (Klaipėdos krašto) prisijungimo prie Didžiosios Lietuvos penkerių metų sukakčiai paminėti

8 pav. 1928 m. ant Skomantų piliakalnio pastatytas paminklas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dešimtmečio ir Mažosios Lietuvos (Klaipėdos krašto) prisijungimo prie Didžiosios Lietuvos penkerių metų sukakčiai paminėti

¹⁰⁴ Apleista istorinė vieta // Lietuvos aidas. 1931 m. rugpjūčio 10 d., Nr. 178, p. 7.

¹⁰⁵ Moškėnų piliakalnis // Lietuvos aidas. 1932 m. gegužės 28 d., Nr. 118, p. 7.

¹⁰⁶ Ukmergiečiai negerbia bočių palikimo // Dienos naujienos. 1933 m. birželio 10 d., Nr. 131, p. 5.

¹⁰⁷ Ūba J. Piliakalniai ir jaunimas // Žemaičių balsas. 1931 m. gegužės 4 d., Nr. 18, p. 2.

prisijungimo prie Didžiosios Lietuvos penkerių metų sukakčiai paminėti. Kalnas buvo kruopščiai tvarkomas, prižiūrimas¹⁰⁸. Čia vykdavo patriotiniai renginiai. Pavyzdžiui, 1935 m. birželio 1 d. šalia paminklo buvo surengtas bendras Klaipėdos mokytojų seminarijos, Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazijos ir Švėkšnos „Saulės“ gimnazijos renginys¹⁰⁹.

Pakalnių piliakalnyje (dab. Utenos r.) 1918 m. ar 1920 m. buvo pastatytas paminklinis kryžius su užrašu „Dieve, gink Lietuvą“ (kitais duomenimis – „Dieve, Lietuvą gink“). Prie šio kryžiaus šaliai organizuodavo įvairius renginius, šventinius minėjimus¹¹⁰. Kurį laiką šis 18 metrų aukščio kryžius buvo aukščiausias Lietuvoje.¹¹¹ Šis kryžius sovietų valdžios nurodymu sunaikintas 1963 m.¹¹² (atstatytas 1989 m.; 9 pav.). Kitame Aukštaitijos kampelyje, Ginučiuose (dab. Ignalinos r.), prie pat buvusios demarkacijos linijos tuomet buvusiame piliakalnyje, Ginučių ir Papiliakalnio kaimų gy-

9 pav.
Kryžius ir Lietuvos partizanų kapai Pakalnių piliakalnyje, Utenos r. Zenono Baubonio nuotrauka, 2004 m.

¹⁰⁸ Skomantų piliakalnis // Vakarai. 1936 m. liepos 29 d., p. 6.

¹⁰⁹ Moksleiviai bendradarbiauja // Rytas. 1935 m. birželio 7 d., p. 8.

¹¹⁰ Dieve, gink Lietuvą // Karys. 1939 m. Nr. 58, p. 1472; *Jonas Si-das* // Utena. Trimitas. 1939 m. Nr. 50, p. 1224.

¹¹¹ *Laučkaitė-Surgailienė L.* Pakalnių piliakalnis. Kryžius // Nukentėję paminklai (sud. ir red. M. Skirmantienė, J. Varnauskas). Vilnius, 1994, p. 197.

¹¹² *Zabiela G.* Pakalnių piliakalnio (Utenos raj.) tyrinėjimai 1989 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 m. Vilnius, 1990, p. 35.

ventojų iniciatyva buvo pasodintas ąžuoliukas. Pasakojama, esą jį sodinęs prezidentas Antanas Smetona, viešėjęs pas savo mokyklos laikų bičiulį, Kirdeikių kleboną Juozapą Breivą. ąžuoliukas buvo aptvertas tvorele, o pasienio policininkai 1937 m. prie ąžuoliuko pastatė akmeninį paminklą su iškaltu įrašu: „Antano Smetonos ąžuolas 1937“. 1956 m. sovietų valdžios nurodymu akmuo apdaužytas ir nuritintas į ežerą, ąžuolas nupjautas. Dalį paminklo pavyko iškelti 1989 m.¹¹³ Talkoje dalyvavo sovietmečiu piliakalnius dažnai lankę ir prižiūrėję žygeiviai¹¹⁴.

Paminklų išskirtinėse, legendomis, istoriniais pasakojimais apipintose kalvose (ne piliakalniuose) pastatyta ir kitose vietose (pvz., paminklas Vytautui Didžiajam, vietos vaikų rankomis 1929–1931 m. pastatytas vadinajamajame Kartuvių kalne, Vyžuonose, Utenos r.)¹¹⁵.

Tarpukariu kai kuriems aktyviems visuomenininkams, istorijos puoselėtojams kilo mintis ne tik globoti senuosius piliakalnius, bet ir supilti naujų „piliakalnių“, „milžinkapių“, „pilkapių“. 1937 m. istorikas Jonas Matusas „Trimito“ puslapiuose ragino šaulius įvertinti „sutelktinės jėgos galybę“ ir pagalvoti, ar nebūtų verta supilti piliakalnį: „Juk kalbama, kad Napoleono kariai Lietuvoje kepurėmis supylė vieną kalvą. Gal čia šiaip pasakojimas, bet mūsų piliakalniai tai tikrieji liudytojai. Juos supylė mūsų senoliai, lietuviai. Tai pirmųkščiai Lietuvos šauliai. <...> ir šiandien rimtai galima galvoti apie piliakalnio supylimą. Vietoje šiaip paminklo, kuriam didžiam įvykiui ar asmeniui pagerbti, galima skirti ir piliakalnį. Jis išstovėtų daug ilgiau, negu akmenis, betono, marmuro ar geležies statinys.“¹¹⁶

Tačiau dar iki šio raginimo panašių „piliakalnių“ (tiesa, miniatiūrinių) Lietuvoje jau buvo supilta. Bijotuose (dab. Šilalės r.), šalia Dionizo Poškos baublių, švietimo įstaigų ir savivaldos institucijų iniciatyva 1931 m. buvo supiltos dvi kelių metrų aukščio kalvelės („piliakalniai“) ir ant jų pastatyti paminklai Dionizo Poškos ir Vytauto Didžiojo atminimui įamžinti. „Piliakalniuose“ buvo užkasti specialūs aktai, monetų ir Vytauto Didžiojo ju-

¹¹³ *Banionis J.* Ginučių piliakalnis. Antano Smetonos paminklas // Nukentėję paminklai (sud. ir red. M. Skirmantienė, J. Varnauskas). Vilnius, 1994, p. 25.

¹¹⁴ Traktatas apie žygeivius (sud. J. Dapkevičius). Panevėžys, 1997, p. 11–12.

¹¹⁵ *Laučkaitė-Surgailienė L.* Prie Vyžuonų. Vytauto Didžiojo paminklas // Nukentėję paminklai (sud. ir red. M. Skirmantienė, J. Varnauskas). Vilnius, 1994, p. 202–203.

¹¹⁶ *Matusas J.* Trobelė ant vandens // Trimitas. 1937 m. Nr. 45, p. 1071.

biliejinių metų medalių¹¹⁷. Kernavėje, šalia pradinės mokyklos, mokytojo Juozo Šiaučiūno iniciatyva supiltos dvi kalvelės – „piliakalniai“, ant jų buvo sakomos šventinės kalbos, vyko vaidinimai. Veikiausiai panašių „piliakalnių“ įvairiose Lietuvos vietose buvo supilta ir daugiau. „Naujieji piliakalniai“ simbolizavo Lietuvos istorijos tęstinumą, tradicijų perimamumą.

Kernavė tarpukariu tapo viena iš lietuvių tautos siekių atgauti Vilnių ir Vilniaus kraštą demonstravimo vietų. Savo istorinės reikšmės ir čia dirbusių vietos šviesuolių (mokytojo Juozo Šiaučiūno, kunigų Nikodemo Švogžlio-Milžino, Zenono Baužio) dėka Kernavė tapo svarbiu traukos centru. Miestelyje įrengtas muziejus, pastatytas Geležinio vilko paminklas, vykdavo šventės, manifestacijos, eitynės ant piliakalnių ir prie demarkacijos linijos, demonstruojant siekį ir ryžtą kovoti dėl Vilniaus. Į Kernavę buvo rengiamos ekskursijos iš įvairių Lietuvos vietovių, tačiau dėl savo geografinės padėties, nepatogaus susisiekimo Kernavė ir jos piliakalnių kompleksas netapo taip gausiai lankoma vieta, kaip Veliuonos piliakalniai.¹¹⁸

Tarpukariu atsirado specializuotos archeologijos literatūros lietuvių kalba. Pirmiausia reikia paminėti P. Tarasenkos indėlių: jo kapitalinis darbas „Lietuvos archeologijos medžiaga“¹¹⁹ tapo puikiu archeologinio paveldo žinynu.

Susidomėjimą piliakalniais itin didino ir prasidėję profesionalūs piliakalnių tyrimai. Svarbiausius piliakalnių tyrimus atliko Lietuvos kariuomenėje tarnaujantys karininkai Vladas Nagevičius, tyrinėjęs Apuolės (dab. Skuodo r.) ir Įpilties (kitaip – Impilties, dab. Kretingos r.) piliakalnius, ir Petras Tarasenka, tyrinėjęs kelis piliakalnius (rezultatyviausi buvo Velikuškių piliakalnio (dab. Zarasų r.) tyrimai, tačiau jų duomenys interpretuoti netiksliai¹²⁰). Itin plataus atgarsio Lietuvoje ir kitose šalyse susilaukė Apuo-

¹¹⁷ K. K. Reikšmingos iškilmės Žemaičiuose // Lietuvos aidas. 1931 m. birželio 3 d., Nr. 122, p. 4.

¹¹⁸ Vitkūnas M. Kernavė – kovų už lietuvių ir Vilnių forpostas (1920–1939) // Acta humanitarica universitatis Saulensis (ats. red. B. Maskuliūnas; sud. B. Maskuliūnas, S. Strelcovas). T. 21. Šiauliai, 2015, p. 70–82.

¹¹⁹ Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas, 1928.

¹²⁰ P. Tarasenkos atliktų Velikuškių piliakalnio tyrimų duomenis yra išanalizavęs ir tyrėjo pateiktą archeologinės medžiagos interpretaciją kritiškai įvertinęs G. Zabiela. Žr.: Zabiela G. Velikuškių piliakalnio „kapai“ // Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse. Vilnius, 1994, p. 46–60.

lės piliakalnio tyrimai. Puikus organizatorius ir viešųjų ryšių specialistas generolas V. Nagevičius pasitelkė tyrimams vykdyti kariuomenės resursus, pasikvietė kolegas iš Lietuvos ir užsienio (Latvijos, Švedijos)¹²¹. Ekspedicijoje dirbo Lietuvos kariuomenės (7-ojo pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulko) kariai, tiriamuose objektuose lankėsi gausios civilių ir karių, šaulių ekskursijos. Greitai Apuolė tapo vienu dažniausiai turistų lankomų objektų šiaurinėje Žemaitijos dalyje. Neką mažesnio masto tyrimai 1933–1934 m. vyko Impilties piliakalnyje. Vaizdą, kaip V. Nagevičius pristatydavo piliakalnių tyrimus ekskursantams, galima susidaryti iš 1934 m. „Trimito“ publikacijos:

„Kretingos rinktinės Laukžemės šaulių būrys <...> aplankė Impilties piliakalnį ir apžiūrėjo kasinėjimų darbus. Tąja proga generolas Nagevičius šauliams pasakė gražų žodį apie piliakalnio didžią praeitį ir jo tyrinėjimų duomenis. Generolas Nagevičius pabrėžė, kad garbingos praeities piliakalnis turįs būti ir tinkamoje priežiūroje, o esą geriausi piliakalnių saugotojai yra šauliai. Dėl to Impilties piliakalnis būsiąs pavestas globoti Laukžemės šaulių būriui kaip artimiausiam. Gen. Nagevičius Laukžemės šaulių būriui pasiūlė pasivadinti reikšmingu Impilties vardu, kuris visada primins, kaip senovės lietuviai gynė savo kraštą nuo priešų.“¹²²

Plačiai nušviečiami periodinėje spaudoje gausybę ekskursantų sutraukę archeologiniai tyrimai tapo dar vienu veiksmu, padėjusiu suvokti šių paveldo objektų reikšmę šalies istorijai. Labai pozityvus buvo ir edukacinis tyrimų rezultatų sklaidos efektas: spaudoje sumažėjo romantiškų, netgi patosu persunktų, tačiau dažnai niekuo, išskyrus autoriaus vaizduotę, neparemtų pasakojimų apie piliakalnius, juose kadaise stovėjusias pilis, pradėta apie šiuos objektus daugiau kalbėti remiantis istorijos ir archeologijos tyrimų duomenimis.

¹²¹ Apuolė. Ausgrabungen und Funde 1928–1932 (sud. Jan Peder Lamm). Klaipėda, 2009.

¹²² Generolas Nagevičius šauliams apie Impilties piliakalnį // Trimitas. 1934 m. Nr. 35, p. 687.

SOVIETINĖS IDEOLOGIJOS TAIKINYS IR KULTŪRINĖS REZISTENCIJOS VIETA

Sovietinė okupacija nutraukė nepriklausomos Lietuvos valstybės raidą, pusei šimtmečio atėmė galimybę laisvai puoselėti nacionalinius siekius, į ideologinius rėmus grūdo kultūrinę saviraišką. Tai, kas dar neseniai buvo laikoma tautinėmis tradicijomis, dabar galėjo būti interpretuota kaip neleistinos nacionalizmo apraiškos. Daugybė žmonių, nepriklausomybės metais puoselėjusių paveldą, buvo represuoti arba pasitraukė į Vakarus.

Piliakalnio, kaip laisvės kovos simbolio, atspindžių galima rasti Lietuvos partizanų kovų istorijoje. Vienas Didžiosios Kovos apygardos partizanų, Lietuvos kariuomenės jaunesnysis leitenantas Aleksandras Zapkus (1916–1946) buvo pasirinkęs Piliakalnio slapyvardį¹²³. Taip pat gana simboliška, kad vienos pirmųjų Lietuvos partizanų kautynių su sovietų okupantais vieta 1944 m. lapkričio mėnesį tapo Ginučių piliakalnis ir jo papėdė. Šiame mūšyje Vytauto apygardos Tigro rinktinės partizanai, vadovaujami lt. Jono Gimžausko-Beržo, laimėjo kautynes su gerokai gausesnėmis priešo pajėgomis¹²⁴. Bent dviejuose Lietuvos piliakalniuose yra Lietuvos partizanų kapų: Pakalnių piliakalnyje (Utenos r.)¹²⁵ ir Peleniškių piliakalnyje (Pakruojo r.)¹²⁶.

Sovietmečiu piliakalniai Lietuvoje netapo (išskyrus keletą) sąmoningo barbariško naikinimo taikiniais. Archeologinio paveldo suvokimo, vertinimo ir saugojimo tradicija, kryptingai pradėta puoselėti dar tarpukariu nepriklausomoje Lietuvos valstybėje, dažniausiai nebuvo ignoruojama ir okupacijos dešimtmečiais. Piliakalnių priežiūra kiekvienu konkrečiu atveju priklausė nuo vietos gyventojų, valdžios (rajonų, apylinkių), ūkio su-

¹²³ *Abromavičius S., Kasparas K., Trimonienė R.* Didžiosios Kovos apygardos partizanai. Kaunas, 2007, p. 698.

¹²⁴ Ginučių kautynės. Prieiga internete: <http://www.istorikas.lt/partizaninis-karas-lietuvoje-1944%e2%88%921953-m/ginuciu-kautynes/#ixzz3TRdGL2R> [Tikrinta 2015 m. kovo 1 d.]

¹²⁵ *Pakalniai*. Prieiga internete: http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=697 [Tikrinta 2015 m. kovo 2 d.]

¹²⁶ *Visockas V.* Du kartus palaidotas. Prieiga internete: <http://www.slaptai.lt/index.php/partizanai/5974-du-kartus-palaidotas.html> [Tikrinta 2015 m. kovo 2 d.]

bjektų (kolūkių, tarybinių ūkių) vadovų požiūrio. Visos respublikos mastu sudarius kultūros paminklų registrą, prie daugelio archeologinių paminklų pastačius valstybės saugomus kultūros paveldo objektus žyminčius gelžbetoninius ženklus, piliakalnių apsauga pagerėjo. Tiesa, pasitaikė pavienių atvejų, kai piliakalniai buvo nuniokoti arba sunaikinti kasant žvyrą, tiesiant kelius, rengiant hidroelektrinių patvankas.

Piliakalnių, kaip atmintinų kovų vietų, reikšmė viešajame diskurse nebuvo nei sureikšmintą, nei dirbtinai slopinama. Kovos su Vokiečių ordinu (o būtent tokia bendroji reikšmė piliakalniams pirmiausia buvo suteikta istorinėje atmintyje) tema, remiantis sovietine ideologija, sėkmingai buvo naudojama ir palaikoma (ryškiausi vaizdiniai – Žalgiris, Pilėnai), skirtingai nei daugybė kitų sovietinės ideologijos kur kas labiau revizuojamų Lietuvos istorijos laikotarpių ir reiškinių. Be abejo, piliakalniuose, kaip ir kitose vietose, nebuvo toleruojami atminimo ženklai su Lietuvos valstybės simboliais (Vyčiu, Vyčio kryžiumi, Gediminaičių stulpais). Dauguma tarpukariu iškilusių paminklų buvo nugriauti, retas kuris paliktas (pvz., Skomantų piliakalnyje 1928 m. pastatytas paminklas), tiesa, pašalinus draudžiamus simbolius. Drausta valstybingumą simbolizuojanti, tačiau leista neutrali istorinė simbolika (senovės kario, kalavijo ir kiti simboliai).

Sovietmečiu buvo bandymų piliakalnius naudoti kaip istorinės atminties simbolius, siejančius viduramžių lietuvių kovas su kryžiuočiais ir Sovietų Sąjungos kovą su nacistine Vokietija. Tai visiškai atitiko nuožmaus sovietizmo skleidėjo, Lietuvos istorijos revizionisto, Lietuvos istorijos mokslo „ideologiniu prievaizdu“ ilgą laiką buvusio Juozo Žiugždos sukurtą Kryžiuočių ordino ir hitlerinės Vokietijos bendrinimo istoriniame diskurse ideologemą: „Didžiajame Tėvynės kare Tarybų Sąjungos ginkluotosios jėgos, Komunistų partijos vadovaujamos, sunaikino hitlerininkų plėšikiškas kariaunas, pasišovusias moderniomis priemonėmis tęsti grobikiškųjų pirmtakų – kryžiuočių – kruvinąją žygį prieš Rytų Europą, prieš Tarybų Sąjungą.“¹²⁷

Nenuostabu, kad tokios pritemptos „kryžiuočių – hitlerininkų pirmtakų“ klišės pateko ir į sovietmečio populiariąją literatūrą. Istoriko Roko Varakausko knygelėje „Pilėnų gynimas“ ugningai koneveikiami „nepribaigti fašizmo likučiai“ Vakarų Vokietijoje:

¹²⁷ *Žiugžda J.* Kryžiuočių ordino žlugimas ir jo idėjinių palikuonių revanšizmas // Lietuvių kovos su kryžiuočiais (red. J. Jurginis). Vilnius, 1964, p. 326.

„Ruošdamiesi atominiam karui, vokiškieji fašistai ginkluojasi ne tik moderniais šio meto ginklais, bet atgaivina tai, kas seniai palaidota. Jie atgaivino ir Kryžiuočių ordino veiklą, kuris nuo senų laikų buvo išsilaikęs Austrijoje. Prieš kelerius metus baltais kryžiuočių apsiaustais apsiautę, senomis kryžiuočių vėliavomis nešini, skambant viduramžių fanfaroms, pasirodė ordino atstovai ir Kelne. Dominikonų bažnyčioje<...> iškilmingai buvo įšventintas į riterius Vakarų Vokietijos kancleris [Konradas] Adenaueris; jam suteiktas garbės kryžiuočio vardas. Toks vokiškųjų fašistų atgyvenų subruzdymas Vakarų Vokietijoje, jų avantiūristinės „Drang nach Osten“ svajonės, gyvai mums primena senus istorinius laikus, kai vokiečių feodalai organizuodavo žygius prieš lietuvius, primena tas mūsų tautos ir broliškųjų tautų liaudies kovas ir kančias, kurias jos pergyveno nuo vokiškųjų grobikų įvairiais laikais, primena mums ir šurprios Pilėnų tragedijos, ir kitų baisių įvykių epizodus, šaukiančius mūsų žmones budėti ir stiprinti taiką.“¹²⁸

Sovietiniams pionieriams (vidutinio mokyklinio amžiaus mokslieiviams) skirtame gausaus autorių kolektyvo parengtame skaitinių rinkinyje „Čia užaugau“, apybraižoje „Keturių piliakalnių miestas“, rašoma: „Už metų [1941 m.] Lietuvos žemę užplūdo fašistų gaujos. Ir kaip prieš kelis šimtmečius po Kernavės apylinkes kad siautėjo baltapsiausčiai riteriai, puldami galingą Kernavės pilį, taip dabar pro tuos piliakalnius, kur kitados stovėta tvirtovės, riedėjo juodomis svastikomis paženklinti Hitlerio tankai. Bet nepigiai ir ši kartą plėšikų riterių palikuonims atsiėjo Kernavė. Čia jiems smarkiai pasipriešino tarybinė kariuomenė.“¹²⁹

Kita vertus, nepaisant oficialiai ir daugeliu atvejų išskirtinai patetiškai atiduodamos duoklės sovietinei ideologijai, kai kuriose iš 64 šioje knygoje esančių apybraižų minimi senosios Lietuvos istorijos liudininkai – piliakalniai – dažnai tampa viena svarbiausių temų arba net pagrindine pasakojimo ašimi: Liškiavos piliakalnis ir pilis („Ant Margio kalno“), Merkinės piliakalnis („Senoji Dainavos sostinė“), Punios piliakalnis („Ant Margio kalno“), Taurapilio piliakalnis („Įmirkus prakaitu žemelė“), Dubingių piliakalnis („Tyliųjų ežerų krašte“), Kernavės piliakalniai („Keturių piliakalnių miestas“), Kulionių piliakalnis („Prakalbintas piliakalnis“), Apuolės piliakalnis („Apuolės apgulimas“), Šatrijos kalnas („Raganų kalnas“), alka-

¹²⁸ **Varakauskas R.** Pilėnų gynimas. Vilnius, 1960, p. 4.

¹²⁹ Čia užaugau (red. A. Paraščiakas). Vilnius, 1961, p. 272–273.

kalniu laikytinas Rambyno kalnas („Prie Rambyno“)¹³⁰. Šis pavyzdys gerai iliustruoja, kad, esant galimybei, gilią senovę menantys piliakalniai buvo įpinami į „naujosios, tarybinės, Lietuvos“ naratyvą. Be abejo, tai padarė istorinę sąmonę ugdantys žmonės. Tai, kad minėtame leidinyje tiek daug vietos teko piliakalniams, neabejotinai yra ir vieno iš apybraižų autorių, archeologo, rašytojo, buvusio Lietuvos kariuomenės karininko P. Tarasenkos nuopelnas¹³¹.

Būta ir monumentalių bandymų susieti kovas su kalavijuočiais, kryžiuočiais ir Sovietų Sąjungos kovą su Trečiuoju reichu Antrojo pasaulinio karo metais¹³².

Ryščiausias pavyzdys – šalia Salduvės (Šiaulių, Žuvininkų) piliakalnio, datuojamo I tūkst.–XIV a. ir gero-kai apardyto per Pirmąją ir Antrąją pasaulinius karus, 1977 m. pastatytas monumentas sovietų kariuomenei, įvardytas kaip „paminklas mūšiams, vykusiems Šiaulių žemėje 1236–1945 m.“. Jame (10 pav.) susietos viduramžių baltų kovos su kalavijuočiais (Saulės mūšiu) ir sovietinės kariuomenės (pirmiau-

10 pav. Iškilmės prie monumento ant Salduvės (Šiaulių, Žuvininkų) piliakalnio, 1979 m.

¹³⁰ Ten pat, p. 98–108, 116–121, 260–274, 282–284, 338–342, 359–364, 386–390.

¹³¹ Konkrečių apybraižų autoriai nenurodomi, bendras autorių sąrašas pateiktas leidinio pabaigoje.

¹³² Vienas iš memorialų, esančių ant piliakalnių, įrengtas 1972 m. Žvaginių piliakalnio (Klaipėdos r.) papėdėje, skirtas 1941 m. nacių nužudytų Ablingos kaimo gyventojų atminimui įamžinti. Tačiau dirbtinių ideologinių sąsajų, sietinų su konstruotu „kryžiuočių – nacių pirmtakų“ naratyvu, čia ieškoti veikiausiai neverta: ši vieta memorialui įrengti pasirinkta todėl, kad piliakalnio šlaite yra nužudytų Ablingos kaimo gyventojų kapai.

sia – 16-osios lietuviškosios divizijos) kovos su Vokietijos kariuomene. Teigiama, kad idėja pastatyti monumentą kilo 1967 m. šios divizijos veteranų sąskrydžio metu¹³³. Paminklą sukūrė skulptorius Kęstutis Patamsis ir architektė Gražina Pajarskaitė. Greta dviejų sovietinių karių figūrų įkomponuota trečioji – visiškai nebūdinga panašioms skulptūriniams ansambliams – senovės baltų kario su kalaviju. Statant monumentą buvo smarkiai suniokotas, daugelyje vietų visiškai sunaikintas jau ir anksčiau nukentėjusio piliakalnio papėdės kultūrinis sluoksnius, papėdę juosęs pylimas. 1993 m. monumentas buvo išmontuotas.

Salduvėje stovėjusį monumentą galima vertinti dvejopai: viena vertus, jis atrodė lyg bandymas originaliu meniniu būdu sovietų okupacijos metais brežnevinio sąstingio sąlygomis išsaugoti istorinę atmintį, Saulės mūšio atminimą, ir tarsi pateisinti paminklą sovietinei kariuomenei, pastatytą ne šiaip ant kalvos, o ant kultūros paveldo objekto – piliakalnio. Antra vertus, greta stovintis baltų karys su kalaviju, Saulės mūšio laimėtojas, ir tarybiniai kariai, hitlerinės Vokietijos nugalėtojai, idealiai atitiko J. Žiugždos suformuotą amžius trukusios „lietuvių ir broliškos rusų tautos kovos su kryžiuočiais, jų palikuoniais hitlerininkais“ ideologemą. Ją atspindėjo ir Vilniaus Aukštutinės pilies teritorijoje, ant Gedimino kalno piliakalnio, 1960 m., minint Žalgirio mūšio 550-ąsias metines, pastatytas paminklinis akmuo su iškaltu užrašu lietuvių ir rusų kalbomis: „Žalgiris 1410 Грюнвальд“¹³⁴ (1990 m. šis paminklas išmontuotas ir saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje)¹³⁵. Atidengiant paminklą, buvo siekiama akcentuoti esą „amžių glūdumoje prasidėjusią lietuvių ir rusų bei kitų tautų draugystę, nepaprastai sustiprėjusią ir išbujojusią per dvidešimt tarybų valdžios metų“. Paminklinio akmens atidengimas tapo propagandine manifestacija, liudijančia, kad „tarybiniai žmonės, minėdami Žalgirio pergalės 550 metinių sukaktį ir didžiai vertindami tos pergalės tradicijas, vieningai jungiasi į Tarybų Sąjungos Komunistų partijos bei tarybinės vy-

¹³³ **Rimkus V.** Dailės raida Šiaulių mieste // Šiaulių praeitis ir dabartis (sud. S. Overaitė). Vilnius, 1986, p. 156–157.

¹³⁴ **Mačiulis D., Petrauskas R., Staliūnas D.** Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Vilnius, 2012, p. 205–206, pav. 52–53.

¹³⁵ **Mikailienė Ž.** Kultūrinės atminties raiška Vilniuje sovietmečiu: tarp lietuviškumo ir sovietiško // Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas (sud. A. Nikžentaitis). Vilnius, 2013, p. 212–213.

riausybės vadovaujamą kovą prieš imperialistinius karo kurstytojus, prieš vokiškojo militarizmo atgaivinimą, į kovą už taiką visame pasaulyje.“¹³⁶

Punios piliakalnyje 1973 m. buvo atlikti didelio masto tvirtinimo darbai, o papėdėje pastatytas paminklas Pilėnų gynėjų atminimui įamžinti¹³⁷.

Taigi, kovos su Vokiečių ordinu sovietmečiu buvo ne trinamos iš istorinės atminties, kaip daugybė kitų Lietuvos istorijos puslapių (pvz., LDK kovos su Maskva), o priešingai – primenamos, pabrėžiamos pačiomis įvairiausiomis priemonėmis.

Piliakalniai nuo seno buvo Joninių ir kitų švenčių, gegužinių vieta. Pradėjus įvairiomis sovietmečio ideologijai adaptuotomis formomis gaiinti šias šventes (kaip jaunimo festivalius ir pan.), jos pradėtos rengti ir ant kai kurių piliakalnių, alkakalnių arba jų papėdėse (pvz., ant Rambyno kalno, Punioje, Kernavėje). Punioje 1958 m. surengtas Jaunimo festivalis (tiesa, dalis šventės renginių vyko ne ant piliakalnio, o aikštėje šalia mokyklos). Čia buvo aktualizuoti Pilėnų gynybos vaizdiniai, vyko teatralizuota programa, kurioje atsirado vietos ir „kunigaikščiui Margiriu“, ir „krivių krivaičiui Lizdeikai“. Tais pačiais metais surengtoje panašioje šventėje ant Rambyno kalno netgi dalyvavo sovietinės Lietuvos vadovas Antanas Sniečkus¹³⁸. Tokie festivaliai turėjo simbolizuoti ir „tautų draugystę“: į šventę Punioje buvo pakviesta svečių iš Baltarusijos. Ant Rambyno kalno rengtos šventės jau tikrai buvo daugiatautės:

„Dabar kasmet čia švenčiama jaunystės šventė, į kurią suplaukia tūkstančiai žmonių iš visos Tarybų Lietuvos. Ir ne tik iš Lietuvos. Atvyksta svečių iš gretimos Kaliningrado srities, iš Latvijos TSR. Svetingai sutinka šeiminkai broliškų tautų pasiuntinius. Šventė prasideda. Jaunuoliai, gimę 1940 metais, kada buvo Lietuvoje atkurta tarybų valdžia, uždega šventinę ugnį, o aplinkinių rajonų darbo pirmūnai pakelia vėliavą. Pionieriai su gėlių puokštėmis pasveikina šventėje dalyvaujančius revoliucionierius. Paskui prasideda meno saviveiklos kolektyvų koncertai. Skamba dainos

¹³⁶ *Baronas D., Mačiulis D.* Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda. Vilnius, 2010, p. 443. Remiamasi straipsniu: Vienybė – tautų jėga. Vilniuje atidengtas paminklinis akmuo pergalės prie Žalgirio 550-mečio garbei // Tiesa. 1960 m. liepos 16 d., p. 1–2.

¹³⁷ Punios piliakalnio istorija. *Prieiga internete*: <http://punia.puslapiai.lt/?p=5> [Tikrinta 2015 m. kovo 3 d.]

¹³⁸ *Baronas D., Mačiulis D.* Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda. Vilnius, 2010, p. 444–450.

lietuvių, rusų, latvių kalbomis. Jos šlovina partiją, jų veržliose melodijose, perpintose nacionaliniais motyvais, tarsi girdi tarybinių tautų didžiavimąsi šviesia socialistinės Tėvynės dabartimi.¹³⁹

Matome, kaip sovietiniai ideologai išmaniai absorbavo Joninių (ir kartu su jomis tarpukariu švęstos šaulių šventės) tradiciją: kalendorinė liaudies šventė tampa jaunimo, tarybinės liaudies švente; didžiavimasis Lietuvos praeitimi, susibūrus ant piliakalnio, susipina su didžiavimusi tarybine dabartimi; šaulius pakeičia „tarybiniai revoliucionieriai“. Beje, jie Joninių šventėje – ne atsitiktiniai svečiai. 1958 m. išleistoje metodinėje knygelėje nurodyta, kad dera prie Joninių laužų „pakviesti senus revoliucionierius“, kad jie papasakotų „apie savo pagrindinį darbą, apie tai, kaip buržuazijos valdymo metais Joninių naktį vykdavo slapti komunistų susitikimai.“¹⁴⁰

Bandant surengti kuriame nors piliakalnyje šventę, vaidinimą Lietuvos istorijos tema, buvo būtina tai suderinti su vietos valdžia. Nesankcionuoti renginiai akimirksniu atkreipdavo sovietų partinės valdžios ir saugumo darbuotojų dėmesį. Įdomus pavyzdys – Šilalės rajone, ant Vaičių piliakalnio, 1957 m. liepą buvo surengtas vaidinimas „Herkus Mantas“ (11 pav.). Jame vaidilutę vaidinusi Bronė Turauskienė (mergautinė pavardė – Šetkutė; g. 1940 m., gyv. Tauragėje) pasakojo:

11 pav. Vaidinimo „Herkus Mantas“ dalyviai ant Vaičių piliakalnio (Šilalės r.), 1957 m. Pirmas iš dešinės – muzikantas Vincas Aušra. Pirmoje eilėje pirma iš dešinės – Bronė Šetkutė (Turauskienė)

¹³⁹ Čia užaugau (red. A. Paraščiakas). Vilnius, 1961, p. 389–390.

¹⁴⁰ Metodinė medžiaga Joninėms. Vilnius, 1958, p. 15–16; *Baronas D., Mačiulis D.* Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda. Vilnius, 2010, p. 445–446.

„Surengti vaidinimą sugalvojo Vaičių kaimo muzikantas Stasys Balcevičius, jau kurį laiką vis pakalbėdavęs apie narsų prūsų karžygį Herkų Mantą. Algirdas Juozaitis iš Biržų Lauko kaimo jam padavė kažkokį kūrinį, iš kurio buvo nusižiūrėtas siužetas mūsų vaidinimui, bet kūrinio autoriaus nežinau. Taip pat prie vaidinimo organizavimo prisidėjo Vaičių kaimo bibliotekininkė Marytė Rimgailaitė. Susirinko jaunimas iš trijų kaimų – Vaičių, Biržų Lauko ir Deblių. Birželio mėnesį pradėjome repetuoti – dieną šieną vežame, o vakare visi susieiname, ruošiame vaidinimą. Nusprendėme, kad šventė vyks ant piliakalnio, – juk buvo pats vidurvasaris. Tačiau berepetuojant žinia apie rengiamą vaidinimą pasiekė Šilalės rajono valdžią. Kilo sujudimas. Visus sukvietė į susirinkimą bibliotekos kieme. Atvykę rajono valdžios, kultūros skyriaus, komjaunimo atstovai mus „auklėjo“. Sakė, kad dabar Lietuvoje tarybinė valdžia ir toks „buržuazinis vaidinimas“, spektaklis apie senovinius laikus, apie Herkų Mantą, kuris esą buvo didikas, tarybiniais žmonėms netinkamas. Bet kalbėjo ramiai, nešaukė – tiesiog bandė atkalbėti. Bet paskui kažkaip viskas pasikeitė, vaidinimo neuždraudė. Tęsėme repeticijas, ruošėme rūbus. Merginoms ruoštis buvo paprasčiau – apsivilkome šviesias sukneles, pasipuošėme vainikėliais. O vyrai ruošėsi rimčiau – kai ką patys pasidarė, o dalį senovės karių vaidinimui tinkamų rūbų parsivežė net iš Alytaus liaudies teatro, mat mūsų rajono partijos komiteto sekretorius Davidonis, iš pradžių nepritaręs vaidinimui, vėliau persigalvojo ir netgi davė sunkvežimį rūbams ir kitam rekvizitui iš Alytaus parsivežti. A. Juozaitis, vaidinęs patį Herkų Mantą, parūpino arklių – kariai vaidinimo metu užjojo ant piliakalnio. Spektaklį ruošti padėjo mokytojas Račkauskas iš Šilalės. Tą dieną, kai vyko šventė, liepos 30 d., rajono valdžia netgi atsiuntė autoparduotuvę, kurią visi vadino „avtolavke“. Iš jos pardavinėjo užkandžius. Į šventę susirinko daugybė žmonių – net piliakalnis lingavo. Vaidinimas labai pavyko.“¹⁴¹

Greta daugelio šiandien absurdiškai atrodančių bandymų pritaikyti prie sovietinės ideologijos įvairias senas lietuviškas tradicijas, nuolatinių mėginimų transformuoti tautos istorinę atmintį, partiniams ideologams intensyviai kišantis į istorikų darbą ir reikalaujant kartoti savo darbuose sovietmečio „ideologines mantras“, būta ir pozityvių aspektų: archeologai dėl savo tiriamų objektų ir taikomų tyrimo metodų specifikos buvo ma-

¹⁴¹ Atsiminimus 2015 m. užrašė straipsnio autorius. Pateikėją nurodė prof. dr. B. Šetkus.

žiau slegiami ideologinio preso nei istorikai. Sovietmečiu gana nuosekliai buvo atliekami piliakalnių archeologiniai tyrimai (daugiausia šioje srityje nuveikė Pranas Kulikauskas, Regina Volkaitė-Kulikauskienė, Vytautas Daugudis; piliakalnių tyrė ir kiti archeologai)¹⁴². 1956 m. pasirodžiusi P. Tarasenkos studija „Lietuvos piliakalniai“¹⁴³ kuriam laikui tapo „paranarine“ kiekvieno piliakalniais besidominčio žmogaus knyga. Itin didelio susidomėjimo šis leidinys sulaukė ir todėl, kad jame buvo išspausdintos P. Tarasenkos parengtos medinių pilių rekonstrukcijos. Pagaliau istorijos mėgėjai galėjo pamatyti ne vien dailininkų vaizduotės pagimdytus, bet ir daugmaž profesionaliai (nors ir nevengiant meninio laisvumo) parengtus piliakalniuose stovėjusių medinių statinių piešinius.

Sovietmečiu piliakalniai palaiapsniui tapo ta vieta, kurioje pusiau legaliai reiškėsi įvairūs formalūs ir neformalūs tautinę tapatybę puoselėjančios judėjimai, dažniausiai oficialiai veikę kaip kraštotyrininkų ar turistų klubai. Žygeivių judėjimas tapo vienu svarbiausių ir masiškiausių tokių judėjimų. 1966 m. liepos 3 d. Punios šile (Alytaus r.) buvo pasirašyta 30 punktų „Punios sutartis“ ir trylikos paragrafų „Turisto statutas“¹⁴⁴. Šiuos dokumentus pasirašė Lietuvos aktyviausių turistų klubų vadovai. Viena iš svarbiausių minčių buvo kiekvieną žygį susieti su konkrečiu tikslu. Pagrindiniu žygeivių šūkiu tapo išsipareigojimas „Nei vieno žygio be konkretaus tikslo“, o priesaku – „Keliauk – pažink – padaryk“. Žygeiviai kėlė ne tik pažintinius, bet ir taikomuosius tikslus: tvarkyti paveldo objektus, rinkti kraštotyros medžiagą.

Vienas didžiausių ir veikliausių žygeivių klubų susikūrė Vilniaus universitete. 1952 m. čia buvo įsteigta Turizmo sekcija. Jos rengiamų kelionių maršrutai driekėsi per istorines Lietuvos vietas, tarp jų ir garsėjančias piliakalniais: Kernavę, Birštoną, Punią, Merkinę, Liškiavą. Populiarios buvo kelionės panemuniais, lankant pilis, piliakalnius, Rambyno kalną. 1958 m. sekcijos pagrindu buvo įsteigtas Universiteto turistų klubas¹⁴⁵. Klubo nariai rengė trijų tipų išvykas – gamtosaugines, kraštotyrines ir va-

¹⁴² Plati tyrinėjimų apžvalga: **Zabiela G.** Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995, p. 31–36.

¹⁴³ **Tarasenka P.** Lietuvos piliakalniai. Vilnius, 1956.

¹⁴⁴ Traktatas apie žygeivius (sud. J. Dapkevičius). Panevėžys, 1997, p. 24–28.

¹⁴⁵ **Jauniškis V.** Pirmieji žingsniai // Universiteto žygeivių klubo metraštis (sud. G. Zavadckis). Vilnius, 1998, p. 13–17.

dinamąsias „tėvų šlovės keliais“, kurios buvo duoklė sovietinei valdžiai¹⁴⁶. Pavyzdžiui, į vakaronę pakviečiamas koks nors buvęs sovietų sribas, jam duodama išgerti, paminima kokia nors su Leninu susijusi data, tada šia intencija gaunamas leidimas organizuoti renginį arba žygį, tačiau iš tiesų surengiama tautinė vakaronė ar kitas naudingas renginys¹⁴⁷. 1971–1972 m. gavę Kultūros ministerijos pritarimą, klubo nariai sutvarkė nemažai piliakalnių ir kitų paveldo objektų. Daugiausia padirbėta Kernavėje, taip pat Dūkštų (Vilniaus r.) apylinkėse¹⁴⁸.

Vengiant viešumo ir galimo valdžios dėmesio buvo švenčiamos įvairios lietuviškos šventės¹⁴⁹. Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto signataras, buvęs žygeivis Vidmantas Povilionis prisimena: „1964 m. nuvertė Chruščiovą, prasidėjo brežnevinis smukimas žemyn, bet mes dar iš inercijos kilom. Dar jautėsi laisvėjimas – kūrėsi klubai, važinėdavom po visą Lietuvą, rengėm visokius minėjimus, ypač „išnaudodavome“ praeities žymių žmonių jubiliejus – susirinkdavome kur nors ant piliakalnių jų švęsti.“¹⁵⁰

Tuo pačiu metu kaip ir žygeivių sąjūdis gimė „Ramuvos“ („Romuvos“) judėjimas. Iš pradžių jo veiklą organizavo Vilniaus universiteto kraštotyros klubas „Ramuva“, ilgainiui tapęs senovės baltų religine bendrija¹⁵¹.

Viena iš svarbiausių švenčių, į kurią suplaukdavo daugybė žygeivių, romuviečių ir jiems prijauciančiųjų, buvo Rasos (Joninės). Itin mėgta per šią šventę atvykti į Kernavę. Pirmą kartą nedidelis žygeivių ir romuviečių būrys Rasas Kernavėje, ant piliakalnių ir jų papėdėje, šventė 1967 m.

¹⁴⁶ Vilniaus universiteto žygeivių klubas. Klubo istorija. *Prieiga internete*: <http://www.zygis.vu.lt/index.php?language=lt&page=12> [Tikrinta 2015 m. kovo 3 d.]

¹⁴⁷ *Anglickienė L.* Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: žygeivių klubas „Ažuolas“ // Kauno istorijos metraštis. T. 6. Kaunas, 2005, p. 169.

¹⁴⁸ *Stankevičius E.* Daugelis iš mūsų tapo Sąjūdžio aktyvistais, politikais, Seimo nariais // Universiteto žygeivių klubo metraštis (sud. G. Zavadckis). Vilnius, 1998, p. 43.

¹⁴⁹ Vilniaus universiteto žygeivių klubas. Klubo istorija. *Prieiga internete*: <http://www.zygis.vu.lt/index.php?language=lt&page=12> [Tikrinta 2015 m. kovo 3 d.]

¹⁵⁰ Lietuvos žygeivių judėjimo ištakos ir istorija – apžvalga (sud. K. Čeponis). *Prieiga internete*: <http://www.lndp.lt/diskusijos/viewtopic.php?f=71&t=7749> [Tikrinta 2015 m. kovo 3 d.]

¹⁵¹ „Romuvos“ kelias: nuo kraštotyros klubo iki senovės baltų religinės bendrijos. *Prieiga internete*: <http://www.baltai.lt/?p=930> [Tikrinta 2015 m. kovo 3 d.]; *Trinkūnas J.* Romuvų judėjimo pradžia – Kernavėje // Musninkai, Kernavė, Čiobiškis (ats. red. S. Buchaveckas). Vilnius, 2005, p. 463–467.

12 pav. Rasos šventė Kernavėje 1967 m.
Jono Trinkūno asmeninio archyvo nuotrauka

buvo apklausti KGB darbuotojų. 1970 m. šventė Kernavėje pradėta blokuoti valdžios pastangomis: paskelbta, kad prasidėjo gyvulių snukio, nagų ir kanopų liga, įvestas karantinas, stabdomi autobusai. Tačiau žmonės vyko į Kernavę lauko keliukais, kėlėsi valtimis per Nerį¹⁵². Net uždraudus Rasas Kernavės piliakalniuose švęsti, šventės dalyviai vis vien juose lankydavosi, skindavo žolynus, tačiau pagrindinė šventės dalis vykdavo pamiškėje, už Kernavėlės upelio, Širvintų ir Vilniaus rajonų paribyje¹⁵³.

Švęsti Rasas ant piliakalnių stengėsi ir iki šiol stengiasi įvairių Lietuvos vietovių žygeiviai. Pavyzdžiui, Panevėžio žygeiviai nuo 1974 iki 2000 m. iš 37 Rasos švenčių net 31 surengė ant piliakalnių ir alkakalnių¹⁵⁴.

Piliakalniai ir ypač pilkapynai buvo lankomi ir per Ilges (Vėlines). 1969 m. aukuras iš akmenų buvo sudėtas ant Karmazinių piliakalnio (Vilniaus r.), suliepsnojo apeigų ugnis¹⁵⁵. Vėlines žygeiviai švęsdavo ir ant

¹⁵² Lietuvos žygeivių judėjimo ištakos ir istorija – apžvalga (sud. K. Čeponis). *Prieiga internete*: <http://www.lndp.lt/diskusijos/viewtopic.php?f=71&t=7749> [Tikrinta 2015 m. kovo 3 d.]

¹⁵³ Straipsnio autorius, tuomet dar vaikas, yra dalyvavęs šiose šventėse XX a. devintajame dešimtmetyje.

¹⁵⁴ Lietuvos žygeivių judėjimo ištakos ir istorija – apžvalga (sud. K. Čeponis). *Prieiga internete*: <http://www.lndp.lt/diskusijos/viewtopic.php?f=71&t=7749> [Tikrinta 2015 m. kovo 3 d.]

¹⁵⁵ **Drobelienė O.** Ilgės (Vėlinės) Karmazinuose. *Prieiga internete*: <http://www.vstt.lt/VI/>

(12 pav.). Tačiau labai greitai ši šventė Kernavėje itin išpopuliarėjo – 1969 m. joje jau dalyvavo keli tūkstančiai žmonių. Vyko eitynės su deglais, buvo sakomos kalbos. Sovietų valdžia išsigando – imtasi represijų, draudimų, aktyvistai

Janionių piliakalnio (Pikuolio kalno) Širvintų rajone.

Buvo gyva tradicija, užkopus ant piliakalnio, dainuoti lietuviškas dainas. Žygeivių klubo (dar vadinamo korporacija) „Ažuolas“ nariai laikėsi tradicijos žygio metu lankyti visus pakeliui esančius piliakalnius, ir ant kiekvieno būtinai skambėdavo daina „Kol sklis lietuviškos dainos nuo Lietuvos piliakalnių“¹⁵⁶. Žygeiviai lankė ne tik Lietuvos, bet ir Mažosios Lietuvos (Kaliningrado srityje), Baltarusijos teritorijoje ir netgi toli rytuose, Smolensko srityje (Rusijoje), esančius baltų genčių piliakalnius¹⁵⁷.

Vienu iš svarbių žygeivių veiklos tikslų tapo ne tik piliakalnių lankymas, pažinimas, bet ir tvarkymas. Pavyzdžiui, 1970 m. Švenčionių rajone, Poškonyse, vykusio trečiojo Lietuvos žygeivių sąskrydžio metu vienas iš nuveiktų darbų – sutvarkytas Bečionių piliakalnis¹⁵⁸. Prie Bradeliškių, Buivydu¹⁵⁹, Nemenčinės (visi Vilniaus r.), taip pat Paparčių (Kaišiadorių r.) piliakalnių žygeiviai netgi sugebėjo pakoreguoti piliakalnių šlaitus plovusių upelių vagas, sužinoję apie ardumus, eroduojančius piliakalnius, kreipdavosi ir į įvairaus lygmens valdžios atstovus, Kultūros ministeriją¹⁶⁰. XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje aktyviai pradėjo veikti žaliųjų judėjimo užuomazgomis tapę ekologiniai klubai. „Atgajos“ klubo nariai 1988 m. tvarkė Tartoko piliakalnį (Jonavos r.), o Šiauliuose veikusio „Aukuro“ klubo nariai atgimimo metais – Bubių piliakalnį ir Girnikų kalną (Šiaulių r.)¹⁶¹.

Piliakalnių tvarkymo talkos pareikalavo ir aukų. Tvarkant Kulionių pi-

article.php?article_id=703 [Tikrinta 2015 m. kovo 1 d.]; Traktatas apie žygeivius (sud. J. Dapkevičius). Panevėžys, 1997, p. 12; *Trinkūnas J.* Romuvų judėjimo pradžia – Kernavėje // Musninkai, Kernavė, Čiobiškis (ats. red. S. Buchaveckas). Vilnius, 2005, p. 466.

¹⁵⁶ Lietuvos žygeivių judėjimo ištakos ir istorija – apžvalga (sud. K. Čeponis). *Prieiga internete*: <http://www.lndp.lt/diskusijos/viewtopic.php?f=71&t=7749> [Tikrinta 2015 m. kovo 3 d.]

¹⁵⁷ Ten pat.

¹⁵⁸ *Anglickienė L.* Jaunimo kultūrinė rezistencija sovietmečiu: žygeivių klubas „Ažuolas“ // Kauno istorijos metraštis. T. 6. Kaunas, 2005, p. 171.

¹⁵⁹ Autorius straipsnyje rašo „Buivydžių piliakalnis“, bet Buivydžiuose (Vilniaus r.) piliakalnio nėra, o yra Buivydu piliakalnis (Vilniaus r.), kaip ir gretimas Bradeliškių piliakalnis, iš dalies nuplautas Dūkštos upelio.

¹⁶⁰ *Matulis R.* Lietuvos piliakalniai // Lietuvos aidas. 2006 m. balandžio 14 d., p. 1, 3.

¹⁶¹ *Kavaliauskaitė J.* Tarp prigimties ir tautos: žaliųjų pirmeiviai sovietmečio Lietuvoje // Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia (red. J. Kavaliauskaitė, A. Ramonaitė). Vilnius, 2011, p. 237–338, 243.

liakalnį (Molėtų r.), 1988 m. žuvo moksleivė iš Kauno, jaunųjų žygeivių būrelio „Giliukas“ narė Daina Ramanavičiūtė¹⁶².

Prasidėjus atgimimui, piliakalniai, kaip lietuvių tautos istorinės atminties vietos, tapo dar dažniau prisimenami ir gausiau lankomi. Besikuriančio Sąjūdžio, ekologijos klubų ir kitų organizacijų nariai piliakalniuose ir jų papėdėse organizuodavo įvairius renginius. Vienas masiškiausių garsiojo „Roko maršo“ koncertų buvo surengtas Kernavės piliakalnių papėdėje, Pajautos slėnyje. 1988 m. susikūrusi Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Anykščių rėmimo grupė surengė milžinišką Šeimyniškių piliakalnio tvarkymo talką, joje dalyvavo apie tūkstantį žmonių¹⁶³. Ukmergėje susikūrusios Sąjūdžio rėmimo grupės pirmoji vieša akcija 1988 m. taip pat buvo piliakalnio tvarkymas¹⁶⁴.

„Atgajos“ aktyvistai ekologinio protesto žygio metu 1988 m. vasarą taip pat nepraleido progos aplankyti piliakalnius, rengti juose manifestacijas. Rugpjūčio 3 d. motorlaiviais Nemunu plaukę ir panemune automobiliais važiaavę akcijos dalyviai sustojo Seredžiuje ir čia ant piliakalnio surengė tikrą mitingą. Į jį susirinko ir vietos gyventojai. Buvo prisimintos istorinės lietuvių kovos dėl laisvės, kalbama apie atgimimą ir laisvės siekį¹⁶⁵. 1990 m. vasario 16 d. Seredžiaus bažnyčioje buvo pašventinta lietuviška trispalvė ir iškilmingai iškelta Seredžiaus piliakalnyje, vadinamame Palemono kalnu, ant specialiai įrengto stiebo. Dabar ši vėliava saugoma Seredžiaus bažnyčioje ir iškeliami tik ypatingomis progomis. Tų pačių metų rugpjūčio 23 d. ant Seredžiaus ir daugybės kitų Lietuvos piliakalnių buvo uždegti laužai¹⁶⁶.

Įvairių piliakalnių, žmonių susibūrimo vietų atgimimo metais, buvo dešimtys. Piliakalniuose, prieš daugelį amžių ginkluotos kovos vietose, visą sovietmetį įvairiomis formomis reiškėsi neginkluota kultūrinė lietuvių rezistencija.

¹⁶² Traktatas apie žygeivius (sud. J. Dapkevičius). Panevėžys, 1997, p. 18.

¹⁶³ **Baranauskas T.** Sąjūdis Anykščiuose (1988–1993 m.) // Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.) (sud. M. Tamošaitis, L. Truska). Vilnius, 2009, p. 204.

¹⁶⁴ **Ežerskytė L.** Viltys išsipildė su kaupu. *Prieiga internete:* http://www.gzeme.lt/?s_id=1&n_id=3316 [Tikrinta 2015 m. kovo 3 d.]

¹⁶⁵ **Batūra R.** Trispalvės virš Pieštės – Seredžiaus piliakalnio – Lietuvos atgimimo ir Nepriklausomybės šaukliai // Seredžius (sud. V. Girininkienė, M. Baršauskienė, P. Krikščiūnas). Vilnius, 2003, p. 611–613.

¹⁶⁶ **Baršauskienė M.** Atgimimo link. Pirmieji Lietuvos nepriklausomybės metai // Seredžius (sud. V. Girininkienė, M. Baršauskienė, P. Krikščiūnas). Vilnius, 2003, p. 619–621.

PILIAKALNIAI ŠIUOLAIKINĖS LIETUVOS KULTŪRINIAME LANDŠAFTE

Lietuvai 1990 m. atkūrus nepriklausomybę, piliakalniai toliau gana planingai tvarkomi, prižiūrimi. Tęsiami nuoseklūs archeologiniai tyrimai (šioje srityje daugiausia yra nuveikęs G. Zabiela), taikomi ne tik ardomieji, bet ir nauji pažangūs tyrimo metodai.

Atgimimo metais ir atkūrus nepriklausomybę buvo atstatyti, sutvarkyti dar tarpukariu ant piliakalnių arba jų papėdėse įrengti, o sovietmečiu suniokoti paminklai. Įrengta ir naujų atminimo ženklų: Kaišiadorių r., šalia Maisiejūnų piliakalnio, 2008 m. buvo pastatytas kalavijo formos paminklas Strėvos mūšiui atminti (skulptorius Alfonsas Vaura). Įdomus prarastų piliakalnių atminimo įamžinimo pavyzdys – Kaune, Vieškūnų piliakalnio papėdėje, pastatytas paminklas Kauno marių nuplautiems piliakalniams atminti.

Maišiagalos (Vilniaus r.) piliakalnio papėdėje pastatytas paminklas (13 pav.) Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Algirdui. Kompozicija iš lauko akmenų (skulptorius Domas Čiapas) įrengta 2002 m., minint 625-ąsias kunigaikščio mirties metines. Spėjama, kad kunigaikštis Algirdas galėjo būti sudegintas Maišiagalos apylinkėse. Maišiagaloje kasmet vyksta šven-

13 pav.
Paminklas
Lietuvos
didžiajam
kunigaikščiui
Algirdui
Maišiagalos
piliakalnio
papėdėje
Zenono
Baubonio
nuotrauka,
2004 m.

tiniai renginiai, juose dalyvauja ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono kariai. Lietuvos kariuomenės kariai, kaip ir jų pirmtakai tarpukariu, prisideda prie piliakalnių priežiūros ir tvarkymo¹⁶⁷. Piliakalniai lankomi kariams rengiamų ekskursijų metu. Taip pat juos lanko ir tvarko (tik toli gražu ne taip masiškai kaip tarpukariu) Lietuvos šaulių sąjungos nariai¹⁶⁸.

Krašto apsaugos ministerija ir Lietuvos kariuomenė daug prisidėjo rengiant ir išleidžiant archeologų Z. Baubonio ir G. Zabielos sudarytą kapitalinį trijų tomų „Lietuvos piliakalnių atlasą“¹⁶⁹. Šis leidinys neabejotinai bus naudojamas bent kelių kartų archeologų, istorikų ir kitų šalies praeitimi besidominčių žmonių¹⁷⁰.

Piliakalniai daugiau ar mažiau aprašomi įvairiuose kelionių vadovuose. Itin kruopščiai tai daroma Vytenio ir Junonos Almonaičių sudarytuose enciklopediniuose kelionių žinynuose¹⁷¹. Istorikas V. Almonaitis pats ir kartu su bendražygiais yra radęs kelis naujus piliakalnius. Naujo, nežinomo piliakalnio atradimas beveik visada tampa ir žiniasklaidos dėmesio sulaukiančiu įvykiu (skirtingai nuo daugelio kitų archeologinių paminklų – pilkapių, senkapių, senovės gyvenviečių ir pan.). Tai tarsi dar vienas ženklas, kad piliakalnių, kaip kultūros paveldo objektų, reikšmė Lietuvos visuomenėje yra išskirtinė.

¹⁶⁷ Pavyzdžiui, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio motorizuotojo pėstininkų bataliono kariai 2000 m. tvarkė Nosaičių piliakalnį (Tauragės r.), o 2005 m. – Ivangėnų piliakalnį (Tauragės r.), Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės motorizuotojo pėstininkų bataliono kariai 2003 m. ir 2010 m. – Rumbonių piliakalnį (Alytaus r.). Pavyzdžių yra ir daugiau.

¹⁶⁸ Pavyzdžiui, 2008 m. šaliai tvarkė Ėgliškių (Andulių) piliakalnį (Kretingos r.), 2011 m. – Vosgelių piliakalnį (Zarasų r.), 2013 m. – Radžiūnų piliakalnį (Alytaus m.), 2014 m. – Pašventupio I piliakalnį (Prienu r.). Pavyzdžių yra ir daugiau.

¹⁶⁹ Lietuvos piliakalnių atlasas. T. I–III (sud. Z. Baubonis, G. Zabiela). Vilnius, 2005.

¹⁷⁰ Atlaso medžiaga taip pat prieinama interneto svetainėje „Lietuvos piliakalniai“. Prieiga internete: <http://www.piliakalniai.lt/> [Tikrinta 2015 m. kovo 3 d.]

¹⁷¹ *Almonaitis V., Almonaitienė J.* Šiaurės Skalva: keliautojo po Pagėgių kraštą žinynas. Kaunas, 2003; *Almonaitis V., Almonaitienė J.* Karšuva. Keliautojo po Tauragės kraštą žinynas. Kaunas, 2004; *Almonaitis V., Almonaitienė J.* Karšuva. Keliautojo po Šilalės kraštą žinynas. Kaunas, 2004; *Almonaitis V., Almonaitienė J.* Pietų Medininkai. Keliautojo po Laukuvos apylinkes žinynas. Kaunas, 2013; *Almonaitis V., Almonaitienė J.* Šiaurės Karšuva. Keliautojo po Šilalės kraštą žinynas. Kaunas, 2014.

Rasta ir naujų, įdomių istorijos edukacijos formų. Būtent piliakalniai tapo ne vienos eksperimentinės gyvosios archeologijos ir istorijos šventės vieta. 1999 m. pradėta rengti didžiausia tokio tipo šventė Lietuvoje – Gyvosios archeologijos dienos Kernavėje (14 pav.)¹⁷². Tais pačiais metais panaši, tik

14 pav. Gyvosios archeologijos dienų Kernavėje akimirka (2010 m.) – kovų inscenizacija ant Pilies kalno piliakalnio *Martyno Vidzbelio nuotrauka, 2010*

daug mažesnė šventė surengta ir Trakuose. Čia vyksta Senųjų amatų dienos. Abiejuose renginiuose daug dėmesio skiriama kovų istorijai, dalyvauja karo istorijos klubai. Apuolė, kaip kovų atminimo vieta, dar labiau įtvirtinta 2004 m. čia pradėjus rengti kasmetį Baltijos jūros regiono senovės genčių karybos ir amatų festivalį „Apuolė 854“. Iš kiek mažiau žinomų, tačiau taip pat gyvosios archeologijos renginių išgarsintų piliakalnių reikia paminėti Varnupių piliakalnį (Marijampolės sav.), kur nuo 2005 m. rengiamas Kirvakalnio festivalis. Greta Alytaus piliakalnio nuo 2012 m. vyksta senųjų amatų, archajinės muzikos ir karybos festivalis „Jotvos vartai“. Gyvosios archeologijos ir istorijos šventės, karybos istorijos klubų pasirodymai rengiami ir kitose vietose – Kaune, Šiauliuose, Nidoje ir kitur. Atsiranda vis naujų baltų ir viduramžių Lietuvos kovų aktualizacijos vietų. Varnių regioninio parko direkcija, Žemaičių kultūros draugija ir Bilionių seniūnija nuo 2012 m. Bilionių piliakalnyje (Šilalės r.) rengia Pilėnų pilies gynimo (1336 m.) minėjimus, juose dalyvauja ir karo istorijos klubai. Bilionių piliakalnis, kai kurių istorikų nuomone, – viena iš galimų Pilėnų pilies lokalizacijos vietų.

¹⁷² *Vitkūnas J.* „Gyvoji archeologija“ Valstybiniame Kernavės kultūriniame rezervate // *Musninkai, Kernavė, Čiobiškis* (ats. red. S. Buchaveckas). Vilnius, 2005, p. 52–63.

Beveik visuose tokio pobūdžio renginiuose pasirodo karybos istorijos klubai: rengiamos kovų inscenizacijos, lankytojai supažindinami su senovės karių ginkluote, šarvuote. Tokie renginiai esmingai prisideda prie istorijos edukacijos, baltų ir viduramžių lietuvių karybos vaizdinio formavimo visuomenėje.

Ant piliakalnių arba jų papėdėse pradėta rengti ir kitus renginius. Pavyzdžiui, nuo 1994 m. ant Šatrijos kalno (Telšių r.) rengiama Amžinosios ugnies šventė, nuo 2007 m. ant Medvėgalio piliakalnio (Šilalės r.) – jau tradiciniu tapęs Medvėgalio menų festivalis.

Lietuvoje iki šiol nėra nė vienos natūralaus dydžio medinės pilies rekonstrukcijos¹⁷³. Rekonstruoti konkrečią medinę pilį remiantis vien archeologinių tyrimų duomenimis, kurie, deja, labai fragmentiški, tikrai sunku. Tačiau tai padaryti jau mėginama: iki šiol geriausiai Lietuvoje ištirtame Šeimyniškių piliakalnyje greta Anykščių, kur dalis istorikų bando lokalizuoti XIII a. Vorutos pilį, 2001 m. pradėti medinės pilies rekonstrukcijos (15 pav.) statybos darbai – pastatytas tiltas, bokštas, dalis gynybinės sienos¹⁷⁴. Neabejotina, kad šis turistų gausiai lankomas objektas padės dar geriau suvokti piliakalnių vietą mūsų istorijoje ir reikšmę krašto gynyboje.

Šiame straipsnyje pradėtą istorinės atminties tyrimą tikslinga tęsti ir

15 pav.
Šeimyniškių
piliakalnio
medinės pilies
rekonstrukcijos
vaizdas
UAB „Urbanistika“
projektas, 2005 m.

¹⁷³ Pramogų parke „Taurų parkas“ šalia Tauragės pastatyta stilizuota, butaforinė medinė pilis, tačiau tai nėra archeologinių tyrimų duomenimis pagrįsta pilies rekonstrukcija.

¹⁷⁴ **Baranauskas T.** Anykščių medinė pilis [Anykščiai, 2005].

atlikti tarpdisciplininį literatūrologinį-istorinį tyrimą, kaip Lietuvos piliakalnių vaizdinys buvo formuojamas ir laikui bėgant kito įvairiakalbėje (lietuviškoje, lenkiškoje ir kt.) grožinėje literatūroje.

IŠVADOS

Piliakalniai – viena gausiausių Lietuvos archeologinio paveldo paminklų grupių – visada buvo ryškūs kultūrinio landšafto akcentai, gaubiami įvairių legendų, siejami su praeities kovomis, lietuvių ir svetimų kariuomenių veiksmais. Žmonių smalsumą ir vaizduotę žadinę piliakalniai XIX a.–XX a. pr. sulaukė dar daugiau ir profesionalesnių tyrėjų, o visuomenė – gausesnių jų tyrimų duomenų publikacijų. Tautinio atgimimo laikotarpiu, XIX a. pab.–XX a. pr., piliakalniai tapo ne tik istorikų domėjimosi objektais, bet ir ideologinių tautos šaknų paieškų, lietuvių kovų už laisvę, tautos tvirtybės simboliais. Skelbiant publikacijas ne tik specializuotoje mokslinėje literatūroje, bet ir populiariojoje periodinėje spaudoje, visuomenėje buvo kuriamas apibendrintas piliakalnių kaip monumentaliųjų tautos istorijos ir lietuvių kovų už laisvę simbolių vaizdinys. Piliakalniai tapo ne tik lokaliomis istorinėmis įdomybėmis, bet ir kolektyvinės istorinės atminties vietomis.

Tarpukario Lietuvoje kuriamų istorinių ir ideologinių konstrukčių ašimi tapo piliakalniai. Pagrindinis motyvas – piliakalniai yra labai svarbus protėvių palikimas ateities kartoms, galintis ne tik būti domėjimosi, pasididžiavimo objektu, bet ir teikti joms jėgų ir stiprybės. Istorinei atminčiai gaivinti, patriotinėms nuostatoms formuoti tiko įvairios veiklos formos: piliakalnių tvarkymo ir medelių sodinimo talkos, ekskursijos, įvairūs renginiai piliakalniuose.

Itin daug dėmesio piliakalnių priežiūrai 1920–1940 m. skyrė Lietuvos šaulių sąjunga. Taip pat piliakalniais rūpinosi kariai, moksleiviai, įvairių visuomeninių organizacijų (pirmiausia – Lietuvai pagražinti draugijos) nariai. XX a. trečiajame dešimtmetyje žiniasklaidoje dar vyravo romantiškas, daugiau vaizduote pagrįstas piliakalnių įvaizdis, o ketvirtajame dešimtmetyje, daugėjant archeologų ir istorikų parengtų publikacijų, vykstant

žiniasklaidos plačiai nušviečiamiems profesionaliems archeologiniams tyrimams, plito konkretnės, moksliskai labiau pagrįstos žinios apie piliakalnius.

Sovietinės okupacijos metais piliakalniai, valdžios institucijų požiūriu, nebuvo išskirtinė archeologijos paminklų grupė. Bandyta juos, kaip lietuvių kovų su kryžiuočiais vietas, sieti su Antrojo pasaulinio karo SSRS ir Vokietijos kovomis, įtraukiant šiuos paveldo objektus į konstruotą „ilgamžės broliškų lietuvių ir rusų tautų bendros kovos su vokiečių agresija“ ideologemą. Sovietinės okupacijos sąlygomis piliakalniai buvo reikšminga lietuvių kultūrinės rezistencijos raiškos vieta. Piliakalniuose arba šalia jų buvo rengiamos Rasų (Joninių) šventės, vykdavo žygeivių klubų ir kitų tautines vertybes puoselėjusių organizacijų renginiai, neretai sulaukdavę neigiamos valdžios institucijų reakcijos. Tautinio atgimimo metais piliakalniai taip pat tapo įvairių renginių, sambūrių, talkų vieta.

Šiuo metu piliakalniai yra didelė, gausiai lankomų kultūros paveldo objektų grupė. Kai kurie piliakalniai arba jų kompleksai (pvz., Kernavės, Alytaus) tapo gyvosios archeologijos ir kitų istorinę atmintį gaivinančių ir formuojančių renginių vieta. Prieš daugelį amžių įrengti piliakalniai, XIX a. pabaigoje lietuvių tautinio atgimimo žadintojų dėka tapę svarbiais lietuvių tautinės tapatybės ir istorinės savimonės atramos taškais, ir mūsų dienomis išlieka svarbūs kaip Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos kovų atminimo vietos.

ILIUSTRACIJŲ ŠALTINIAI

1 pav. Bilionių piliakalnyje stovėjusios medinės pilies rekonstrukcija (autorius – Petras Tarasenka). *Perspausdinta iš knygos: Tarasenka P. Lietuvos piliakalniai. Vilnius, 1956, p. 60.*

2 pav. Jono Basanavičiaus knygos „Apie senovės Lietuvos piliis“ (Tilžė, 1891) viršelis. *Prieiga internete: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1B0002975629> [Tikrinta 2015 m. kovo 1 d.]*

3 pav. „Ant senojo piliakalnio – kur sentėvių dvasios“ – žurnalo „Karys“ (1930 m. Nr. 43) viršelis.

4 pav. „Kelkis, didvyrių žeme!“ – žurnalo „Karys“ priedo „Prisikėlimas“ viršelis (dailininkas – Vilius Jomantas), 1928 m.

5 pav. Gedimino kapo piliakalnis Veliuonoje XX a. pradžioje. *Liudviko Kšivickio nuotrauka (Vytauto Didžiojo karo muziejus).*

6 pav. Studentų korporacijos „Lietuva“ nariai ant Liškiavos piliakalnio šalia pilies griuvėsių, 1935 m. *Lietuvių studentų tautininkų korporacija Neo-Lithuania ir Jaunoji Lietuva, Filiae Lithuaniae, Lietuva, Herkus Montė, Geležinis Vilkas, Viltis, Lietuvių tautinis akademinis sambūris, 1922–1992 / [redakcinė kolegija: Jonas Jurkūnas (pirmininkas),... [et. al.]]. Chicago, 1993, p. 61.*

7 pav. Bartkūnų piliakalnyje (dab. Ukmergės r.) vietos mokytojos ir moksleivių rūpesčiu 1930 m. pastatytas kryžius ir iš akmenukų ir plytelių sudėtas Vytis. *Perspausdinta iš žurnalo: „Kregždutė“, 1934 m. Nr. 6, p. 93.*

8 pav. 1928 m. ant Skomantų piliakalnio pastatytas paminklas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dešimtmečio ir Mažosios Lietuvos (Klaipėdos krašto) prisijungimo prie Didžiosios Lietuvos penkerių metų sukakčiai paminėti. *Vilniaus apskrities archyvas, f. 2, b. 1129-4, l. 18. Prieiga internete: <http://www.archyvai.lt/exhibitions/pilys/skomantai2.htm> [Tikrinta 2015 m. kovo 4 d.]*

9 pav. Kryžius ir Lietuvos partizanų kapai Pakalnių piliakalnyje, Utenos r. *Zenono Baubonio nuotrauka, 2004. Prieiga internete: http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=697 [Tikrinta 2015 m. kovo 1 d.]*

10 pav. Iškilmės prie monumento Salduvės (Šiaulių, Žuvininkų) piliakalnio 1979 m. *Prieiga internete: http://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Salduves_monumentas_1_1979.jpg [Tikrinta 2015 m. kovo 1 d.]*

11 pav. Vaidinimo „Herkus Mantas“ dalyviai ant Vaičių piliakalnio (Šilalės r.), 1957 m. Pirmas iš dešinės – muzikantas Vincas Aušra. Pirmoje eilėje pirma iš dešinės – Bronė Šetkutė (Turauskienė). *Bronės Turauskienės asmeninio albumo nuotrauka, publikuota leidinyje: K. Šetkus. Šilalės kraštas ir mokykla: Kazimiero Šetkaus atsiminimai. Vilnius, 2014, p. 30.*

12 pav. Rasos šventė Kernavėje 1967 m. *Jono Trinkūno asmeninio archyvo nuotrauka. Perspausdinta iš knygos: Musninkai, Kernavė, Čiobiškis (serija „Lietuvos valsčiai“). Vilnius, 2005, p. 464.*

13 pav. Paminklas Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Algirdui Maišiagalos piliakalnio papėdėje. *Zenono Baubonio nuotrauka, 2004 m. Prieiga internete: http://www.piliakalniai.lt/data/foto/ZB_registras/Large/762_.jpg [Tikrinta 2015 m. kovo 1 d.]*

14 pav. Gyvosios archeologijos dienų Kernavėje akimirka (2010 m.) – kovų inscenizacija ant Pilies kalno piliakalnio. *Martyno Vidzbelio nuotrauka, 2010.*

15 pav. Šeimyniškių piliakalnio medinės pilies rekonstrukcijos vaizdas. *UAB „Urbanistika“ projektas, 2005 m. Prieiga internete: http://www.archeologijosdraugija.lt/itvirtinimai/gallery.php?piliakalnis_id=6&tipas=4&foto_id=3585 [Tikrinta 2015 m. kovo 1 d.]*

Įteikta 2015 m. kovo 9 d.

LES COMBATS DANS LA MEMOIRE HISTORIQUE LITUANIENNE : LES COLLINES FORTIFIEES EN TANT QUE « LIEU DE MEMOIRE »

Dr. Manvydas VITKŪNAS

Académie Militaire Lituanienne du Général Jonas Žemaitis

Il existe presque un millier de collines fortifiées en Lituanie. Les sites de ce patrimoine culturel sont représentatifs des accents d'un paysage culturel autrefois significatif en tant qu'installations fortifiées, de lieux protégés avec des habitations, de châteaux, de manoirs. Dans cet article, les collines fortifiées sont considérées comme des « lieux de mémoire » représentatifs des combats qui se sont déroulés par le passé au nom de la liberté et de l'indépendance de la nation, ainsi que d'autres événements historiques importants pour le peuple et l'État. Le but de l'article est d'enquêter sur le devenir des collines fortifiées et de révéler les éléments du paysage naturel et culturel au travers des lieux importants de mémoire, avec une attention toute particulière au changement dans la substance et la signification ainsi que les formes d'expression de la mémoire historique et culturelle dans ces lieux au cours de diverses périodes historiques. Cette étude vise à expliquer comment les sites de ce patrimoine, les collines fortifiées, ont servi de lieu de mémoire selon la conscience historique recouvrée des citoyens (notamment des soldats, tireurs, apprentis) pour servir l'éducation patriotique dans un État lituanien indépendant, de 1918 à 1940, et durant la période de recouvrement de l'indépendance (1988-1990) ; comment a-t-on tenté au travers des collines fortifiées, un lieu de mémoire où se produit une résolution de la mémoire historique et culturelle, de changer et d'adapter la substance de cette mémoire par de nouvelles conditions et d'y introduire la mémoire culturelle soviétique ; comment, même après avoir soviétisé la substance de cette mémoire historique des collines fortifiées, celles-ci sont devenues le lieu de la résistance culturelle lituanienne pour les intellectuels lituaniens.

À la fin du 19ème siècle, début du 20ème siècle, les collines fortifiées sont

devenues non seulement des sites historiques d'intérêt, mais également des symboles pour la recherche idéologique des racines du peuple, des combats pour la liberté, de la résistance de la nation. Au travers des publications sur les collines fortifiées dans la société de presse, cette dernière faisait des généralisations sur ces collines en tant que monumentale image symbolique de l'histoire de la nation lituanienne et des combats pour la liberté. Les collines fortifiées sont devenues non seulement des attractions historiques locales mais aussi des lieux de mémoire historique collective.

Dans la Lituanie de l'entre-deux-guerres, les collines fortifiées sont devenues très importantes comme lieux de mémoire historique en tant qu'héritage ancestral pour les générations futures, pouvant être non seulement intéressants en tant qu'objet de fierté, mais également parce qu'ils pouvaient aussi donner de la force et du courage aux générations futures. La mémoire historique et culturelle se manifeste sous ces formes: l'entretien des collines fortifiées et la plantation d'arbres sur la base du volontariat, les excursions, l'organisation de divers événements sur la colline ou à son pied. L'Alliance des fusiliers de Lituanie a pris soin des collines fortifiées (1920-1940) tout comme les soldats, les étudiants et les membres d'organisations diverses (en particulier la Société d'embellissement de la Lituanie). Dans les années 1920, l'image romantique, fantasmée plus que réaliste des collines fortifiées dominait encore la presse écrite. Puis, dans les années 1930, avec le nombre croissant de publications archéologiques et historiques, la presse a largement diffusé des informations plus concrètes, scientifiquement prouvées et raisonnables sur les collines fortifiées grâce aux recherches archéologiques de professionnels cultivés et compétents.

L'occupant soviétique a tenté de lier ces collines à l'URSS et la Seconde guerre mondiale, en en faisant des zones de combats entre Lituanais et Croisés: c'est-à-dire les combats contre l'Allemagne. Le but était de récupérer ce patrimoine pour tenter de construire une idéologie sur l'union commune des peuples lituanais et russes qui ont combattu ensemble l'agression allemande. Selon les conditions établies sous l'occupation soviétique, les collines fortifiées étaient un lieu significatif de l'expression de la résistance culturelle des lituanais. Sur les collines ou à proximité on organisait la Fête de la Rosée (ou Saint-Jean) et d'autres événements mis en place par des clubs de randonneurs ou d'autres organismes encourageant les valeurs

nationales, lesquels ont très souvent provoqué des réactions négatives chez les autorités. Au temps de la renaissance nationale, les collines fortifiées sont aussi devenues le lieu de divers événements, rassemblements et de discussions.

À l'heure actuelle, les collines fortifiées forment un large groupe d'un patrimoine culturel largement fréquenté. Certaines collines (Veliuona, Seredžius, Kernavė, Punia, Apuolė et beaucoup d'autres) et les collines sacrées (colline de Rambynas) sont devenues un lieu d'archéologie vivante où sont organisés des événements rafraîchissant et façonnant la mémoire historique. Plusieurs siècles de là, les collines fortifiées et équipées sont devenues des points de référence importants pour l'identité nationale et la conscience historique lituanienne, grâce aux éveilleurs de conscience dans la renaissance nationale lituanienne à la fin du 19ème siècle ; de nos jours, elles restent des lieux importants pour l'État lituanien et la mémoire des combats au nom de la nation lituanienne.

FIGHTS IN THE HISTORICAL MEMORY OF LITHUANIA: THE MOUNDS AS A PLACE OF MEMORY

Dr Manvydas VITKŪNAS,

The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania

There are almost one thousand mounds in Lithuania. These objects of cultural heritage are the expressive accents of the cultural landscape, which were once significant as fortification facilities, and locations of fortified settlements, castles, and manors. The mounds are seen in this article as 'memory locations' representing the fights for national freedom and independence, which took place in the past, and other historical events important to the people and the state. The purpose of the article is to investigate and reveal the mounds – the natural and cultural landscape elements becoming significant historical memory locations, by paying particular attention to the change in their content and meaning, and the forms of expression of historical and cultural memory there during different historical periods. The study aims to find out how the objects of heritage, namely mounds, were used as memory locations for historical consciousness and the patriotic education of citizens (in particular – soldiers, shooters, students) of the restored state in independent Lithuania in 1918–1940 and the Revival period (1988–1990); how it was attempted to install the Soviet cultural memory using the mounds as memory locations – the expressions of the historical and cultural memory after having changed or adapted the contents of memory to new conditions; how even after the sovietisation of the contents of cultural memory of mounds, they became the place of Lithuanian cultural resistance for Lithuanian intellectuals.

At the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century, the mounds became not only objects of historical interest, but also symbols of searches for the ideological roots of the nation, of Lithuanian battles for freedom, and of the nation's strength. A generalised image of mounds as monumental symbols of the nation's history and Lithuanian battles for freedom was formed in society through publications in the

press. Mounds became not only places of local historical attractions, but also collective historical memory locations.

Mounds during the interwar period in Lithuania became a very important place of historical memory – as the ancestral legacy for future generations capable of being not only objects of interest and pride, but also providing strength to the new generations. Historical and cultural memory was manifested in the following forms: management of mounds and tree planting, excursions, organisation of various events on the mounds or at their base. The Lithuanian Riflemen's Union (1920–1940), soldiers, students and members of various public organisations (in particular – the Society for the Beautification of Lithuania) took care of the mounds. In the 1920s, the romantic image of the mounds based on imagination still dominated in the media, and the specific and more scientifically based knowledge on mounds spread in the 1930s due to the increasing number of publications prepared by archaeologists and historians, and professional archaeological researches covered in the media.

During the Soviet occupation, it was attempted to link the mounds, as places of Lithuanian battles with crusaders, with the struggles of World War II between the Soviet Union and Germany, by including these objects of heritage into attempted ideologies of joint fights of the Lithuanian and Russian peoples against German aggression. The mounds during the Soviet occupation were a significant location of expression of Lithuanian cultural resistance. Rasos (Saint Jonas' Festival) celebrations and other events of hiking clubs and other organisations fostering national values, which very often provoked negative reactions by the authorities, were held on or near the mounds. During the National Revival period of Lithuania, the mounds also became locations for different events and gatherings.

Currently, the mounds are a large and frequently visited cultural heritage group. Some mounds (like Veliuona, Serežius, Kernavė, Punia, Apuolė and many others) and Alka-hills (Rambynas Hill) have become places for events that refresh and form living archaeology and other historical memory. Mounds installed centuries ago thanks to the awakening of Lithuanian national revival, which at the end of the 20th century became important points of the Lithuanian national identity and historical self-restraint, today also remain important memory locations for the Lithuanian state and the Lithuanian fights.